

Unitats fraseològiques a l'obra
Els col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa,
de Cristòfor Despuig

Mª Àngels Massip
Universitat de Barcelona

Juan Antonio González
UNED

L'obra

Els col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa està considerada com l'obra més important de la prosa catalana del segle XVI. El seu autor, el tortosí Cristòfor Despuig, utilitza el gènere literari del col·loqui per expressar les seves idees sobre una sèrie d'aspectes que van des del present, passat i futur de la seva ciutat fins a la situació política del moment, passant per fets puntuals de la història de Catalunya.

L'obra està estructurada en sis col·loquis, als quals cal afegir una introducció on explica la seva intenció, els temes que tractarà i el perquè d'haver elegit la llengua catalana i no la llatina o la castellana per a la seva confecció.

Els col·loquis tenen lloc entre tres persones: el cavaller Lívio (Lúcio segons les edicions de Duran i Tres), que és el mateix Despuig, com es desprèn de nombrosos fragments del text, el ciutadà Fàbio, representant de l'oligarquia tortosina i el cavaller valencià Don Pedro, que arriba a Tortosa de pas cap a Barcelona i aprofita l'estada per a comprovar els avenços que ha experimentat la ciutat des de la seva última visita i per a preguntar sobre fets de la història local, de la catalana i fins i tot de l'espanyola, fets que ell ignora o dels quals només té alguna referència; fets que els seus companys s'encarregaran d'explicar-li de manera prou detallada.

Així, en el primer dels col·loquis es tracta principalment de dos temes: un de lingüístic, amb una de les primeres defenses de l'ús llengua catalana davant l'augment progressiu de l'ús de la castellana; i un altre de religiós, en defensa de la política espanyola a Europa enfront de la seguida pels papes; en el mateix capítol continua amb un atac, de ressons erasmians, a l'actuació de la jerarquia eclesiàstica a la ciutat i al bisbat de Tortosa.

Després de dinar comença el segon col·loqui, també amb dos temes bàsics: un atac als castellans, als quals acusa de voler controlar el govern d'Espanya i de menysprear tot allò que no és Castella, atac que va acompanyat d'una defensa abrandada de Catalunya i els seus homes il·lustres, que acaba amb la història de la conquesta de la ciutat de Tortosa als àrabs.

Després d'un parèntesi on es relata l'entrevista de Don Pedro amb uns ciutadans que el volen saludar, té lloc el tercer col·loqui, centrat en la ciutat: els privilegis i llibertats que el Comte Ramon Berenguer va donar als ciutadans arran de la conquesta

i de la posterior defensa que Tortosa, en solitari, va haver de fer contra un atac àrab que va estar a punt de tornar-la a mans dels sarraïns. Tot seguit, Despuig fa palesa la pugna entre ciutadans i cavallers per ser elegits per al govern de la Diputació del General de Catalunya.

El col·loqui quart comença després d'una visita a una dama i se centra també en la ciutat amb temes molt variats: els privilegis de les dones per haver col·laborat en la defensa de la ciutat, les millores que es poden observar, amb el retret als ciutadans per l'educació que donen als fills, centrada en el comerç. Explica la fundació de la ciutat i l'evolució del seu nom, i les restes arqueològiques que s'hi troben. Despuig n'atribueix la fundació a Túbal i la considera la ciutat més antiga d'Espanya.

L'endemà al matí és el marc temporal del cinquè col·loqui, centrat exclusivament en la guerra que mantingué Catalunya contra el rei Joan II, a causa de l'enfrontament d'aquest amb el seu fill, Carles de Viana. Despuig justifica l'alçament dels catalans contra el seu rei legítim després de la mort de Carles en estranyes circumstàncies.

A la tarda, al col·loqui sisè, els interlocutors s'ocupen de l'origen de Catalunya, defensant la llegenda dels Nou Barons de la Fama, i tot seguit es fa una extensa descripció de fauna, flora, pesca i economia de les terres tortosines.

Transmissió de l'obra

L'obra no es va arribar a imprimir i es difongué a través de còpies manuscrites que, a través dels segles, prengueren formes diferents. Una d'elles va servir de base a la primera edició impresa, feta pel jesuïta Fidel Fita l'any 1877, de la qual hi ha una edició facsímil preparada per Jesús Massip el 1975. Una altra, avui conservada al manuscrit B-20 de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, ha servit de base a les edicions efectuades per Eulàlia Duran, el 1981 i per Joan Tres el 1996. Les referències en aquest article reproduïxen l'edició nostra (Juan Antonio González 2009), sobre el manuscrit B-20 de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i també l'edició de J. Tres (lingüísticament modernitzada). Encara que l'opinió d'E. Duran era que, tot i les discrepàncies, l'edició de F. Fita està feta sobre el mateix manuscrit, avui sembla que hi ha prou evidències que es tracta de dos manuscrits diferents (veg. J. Massip, en Serra d'Or (secció Lletres de batalla): n° 267 (1-XI-81) Massip (aportacions principals), n° 271 (1-IV-82) Duran en respon algunes, n° 273 (1-VII-82) resposta Massip).

Criteris de l'edició González (2009)

Regularització de l'accentuació, la separació de paraules i la distinció u/v; i/j, ll/ll. Utilitzem:

- <> Quan eliminem elements que surten en el text.
- [] Quan afegim elements

[...] Quan el fragment no és llegible o no l'entendem. Escrivim però, al costat dels punt suspensius la versió de Fita, si existeix. En general, els fragments afegits coincideixen amb els de Duran i Tres.

En nota a peu de pàgina indiquem les principals discrepàncies amb la versió de Fidel Fita; com que el nombre de discrepàncies és elevat, no és econòmic d'esmentar-les totes.

Hem tingut a la vista les versions de Fidel Fita, d'Eulàlia Duran i de Joan Tres; posem en nota algunes referències a aquestes edicions. Com que les dues darreres estan fetes a partir del mateix manuscrit, les coincidències son gairebé totals, però hi ha algunes discrepàncies que són les que han motivat aquesta versió nostra.

En relació al nom del cavaller tortosí (*alter ego* de Despuig), hem pres la decisió de prioritzar Lívio i no Lúcio: el primer figura a la versió de Fita. Duran creu que és una mala lectura de Fita, ja que al manuscrit que ella transcriu (B-20) (el que també transcrivim nosaltres) figura gairebé sempre *Lúcio*. No és així al primer capítol, on a les abreviatures dels noms dels personatges és pràcticament constant *Li* o *Ly*. A la resta, majoritàriament és *Luci*, que, en lletra manuscrita, només es diferencia de *Livi* per la titlla de la primera *i*.

Nosaltres creiem que es tracta d'una mala lectura del copista, que confon *Livio/Lucio*, ocasionada per a) la similitud d'ambdós mots en lletra manuscrita;¹ això estaria reforçat per la confusió en algun altre mot del primer col·loqui, com *Chuia*, per *Chiu/Chiva* (f. 2r), *avy* per *avuy* (f. 8r) i les abreviatures indicades, i b) la freqüència amb què surt el nom Lucio Marineo Sículo.²

Això queda comprovat al col·loqui quart (f. 55r) on es veu transformat *Lucio* en *Liuio* (es refereix a l'historiador Tito Livio) posant un punt damunt la primera *i*, quan sempre hi ha una titlla. Sembla que el copista ha confós Lucio/Livio i que un revisor, que va anar omplint els buits i corregint algunes de les errades que trobava, adonant-se del fet, ho va rectificar amb gran facilitat.

Per aquestes raons, a la nostra versió, posem com a nom del personatge principal el de Lívio.

L'autor

Els estudis d'Enric Querol han permès reconstruir la vida de Cristòfor Despuig, cavaller tortosí que va intervenir molt activament en la política municipal, i fins i tot en la catalana, com a cap d'una de les principals bandositats existents en aquell moment a Tortosa.

¹ És l'opinió de Jesús Massip, que va tenir cura de l'edició facsímil de la versió de F. Fita.

² Però J. Massip creu que l'autor no posaria mai a un personatge (i essent, a més, el personatge que representa l'*alter ego* de l'autor) el nom d'un historiador a qui no té en gaire bona consideració i al qual contradiu en nombroses ocasions.

De bona formació, com ho demostra la varietat d'autors i obres citats al llarg dels sis col·loquis que constitueixen l'obra, intenta "tràurer ha llum tot lo que [d']aquesta tan honrada ciutat [...] he trobat en diversos autors escrit, y en pedra y metall esculpit, y per mi mateix mirat y tractat." [f. 2v] També "van en l'obra entreteixides y toques altres istòries, y les més en glòria y honra de la Corona d'Aragó y singularment de la nació catalana [...]" [f. 2v].

Els refranys. (Un tret humanista a l'obra *Els col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, de Cristòfor Despuig)

Ens centrem en l'estudi pràctic de la varietat paremiològica del refrany dins una obra que ha estat considerada com la més important de la prosa catalana del segle XVI. Per tant, obviem altres qüestions relacionades amb el gènere literari al qual pertany, el contingut ideològic o altres aspectes de la llengua, encara que estiguin relacionats amb el nostre tema.

Sí que farem una breu introducció exemplificada a les característiques de la llengua emprada.

Algunes característiques lingüístiques

La llengua presenta les tendències generals del català occidental en aquesta època. Només quan parla Don Pedro s'hi detecten trets diferenciats respecte de la parla dels altres personatges. S'hauria d'aprofundir més en l'estudi per valorar si realment en la parla de D. Pedro s'hi reflecteix el valencià de l'època. La nostra impressió a partir del que hi hem observat és que Despuig insisteix només en alguns trets per donar compte de la valencianitat de D. Pedro: *aqueixes* per *aquestes* en tots els casos en què ha d'aparèixer un demostratiu. O altres trets puntuals com : *ad algun*, *a soles...* tot i que també Lívio i Fàbio empen *ad* davant els demostratius o indefinit *algú* (*ad aquest*, *ad això*, *ad algú*).

Fonètica

-No s'elideixen les *-r* finals dels infinitius, i se n'afegeixen d'analògiques en infinitius com *escriúrer*, *pèrdrer*, *crèurer* (alternant amb *creure*).

Lívio: No, yo tanpoch ho voldria crèurer, mas així-s diu. (Col. I, 12r)

Lívio: La crònica del comte diu *que* a sou, la dels genovesos diu que per bona amiatat y per servey de Déu. A la veritat, yo en assò voldria creure més la dels genovesos, perquè és cert *que*, presa la ciutat, los donà lo comte, com he dit, la tercera part de ella; la qual part, dins dos anys aprés, veneren al mateix comte, reservant-se certes franqueses *que* tenien, com

encara per a vuy les tenen. Si sou los donara, no y avia per què donar part de la ciutat y tal ciutat. (Col. III, 38r)

- Reintroducció de la *-r* final (suposem que només en la grafia) en els plurals *senyors, successors* però *oidós, templés, parés, volentés, comunés*.

Lívio: Lo senyor Don Pedro està en lo cert, si bé, a la veritat, també y à altres lligadures que ls tenen a estos senyors maniatats, y no gosen tràurer lo peu de son rogle o de la galocha. (Col. III, 47r)

Mas los ciutadans d'esí, sé que no guanyaren ells mateixos [f. 39v] la ciutat, que lo comte, los genovesos, los templés, lo *senyor* de Monpaller, lo Moncada y, finalment, tots los altres cathalans la guanyaren. (Col. III, 39r-39v)

- Elisió freqüent de la consonant final dels grups finals *-mp, -nt, -lt, -rt: tractan-sse*, però *part, semblant, considerant...*

Don *Pedro*: Dich que estich en gran manera meravellat del que he ohit, y voldria jo molt saber per què la donà lo comte tan llarga aqueixa jurisdicció, qu'és cosa molt desaforada y molt estranya, y may semblant ad aqueixa yo la he ohida. (Col. III, 39r)

Los aragonesos és bé veritat que, puix ells mateixos se cobraren lo regne de poder de moros, ellegiren rey y feren los pactes y furs, y posaren entre ells y lo rey un jutge a son pler, qu'és lo justícia de Aragó, lo qual té tanta jurisdicció, preeminència y auctoritat com tots sabem. Entenga yo assò y traeu-me de aquest perplechs, per mercè, que molt y folgaré. (Col. III, 39r)

Tornant-y al propòsit del que parlàvem (...) (Col. III, 40r)

(...) no és obligada a pasatges de prínceps ni a sometens (...) (Col. III, 40r)

Jo-m recor. (Col. VI)

Morfologia

- Ús per part de tots (fins i tot el valencià D. Pedro) de l'article masculí *lo* (o reduït *l', 'l*)

Lívio: No us deya yo? La basca *que* en totes coses porta lo senyor Fàbio no té par. (Col. V, 67v)

- Possessius. Destaquem el possessiu àton davant de casa i altres substantius com culpa, i noms que expressen relacions de parentiu (*sa nora, son fill, sa madastra*).

(...) no viurie ell tan reposat ni tant segur en sa casa, (...) (Col. I, 12r)

Lívio: Prou ho vem tot, Senior Don Pedro, però de això se'n té la culpa lo papa, *que* aqueixa guerra prou la podria ell escusar y, per ço, així com als coronats opremixen per sa culpa, com tinch dit, així també mouen la guerra al papa per sa culpa. (Col. I, 11r)

Lívio:... y al descàrrech de sa pròpria conciència. (Col.III, 48r)

Fàbio: No trobe, senyor Lívio, *que* tantes cases de militars hi haja en Tortosa ni en sa vegueria com això; almenys no crech yo *que* leshores hi avie. (Col.III, 48r)

Lívio: ... y lo que féu lo duch de Monblanch en Martí, *que* après fonch rey, per anar a reynar en Cicília en son fill lo infant en Martí y la reyna Maria de Sicília, sa nora (Col.III, 62v)

Lívio: ...quant los asitià lo comte de Pallàs, com a capità general de tota Cathalunya, en Gerona, ahont ell mostrà molt clarament lo valor de sa persona quant los enemichs entraren en la torre de la iglésia major en la qual estava retirada la reyna,... (Col.V, 83v)

- Demonstratius. D. Pedro sol utilitzar el demostratiu *aqueix, aqueixa.. o eixa*, mentre que els altres alternen *aquesta* amb *aqueixa*.

Don Pedro: És cosa nova aqueixa y mai s'és vista semblant ad això. (Col. I, 14v)

Don Pedro: Què digué eixa veu? (Col. I, 13v)

Entenga yo assò y traeu-me de aquest perplechs, per mercè, que molt y folgaré. (Col. III, 39v)

(...) com se trobava tan oprès en les conquestes de allà (...) (Col. III, 41r)

- Per a la primera persona de l'indicatiu present alternen les formes en *-o/-e*, (també en la llengua de D. Pedro, valencià)

- En els verbs de la primera conjugació trobem les perones 4 i 5 en *-am, -au* (*mirau, digau-me...*) alternen amb les en *-em, -eu* (*pugem*).

Don Pedro: Callau, senyors, que dotse hores ha en lo dia per a mudar lo propòsit; yo confie que ell ho farà bé y prest. Digau-me, senyor Fàbio, esta església vella que resta a derrocar, era mesquita que, cert, lo tall ne té? (Col. I, 17v)

(...) senyor Don Pedro, tant vos meravellau (...) (Col. III, 40v)

- S'observa l'extensió de les formes de l'imperfet de subjuntiu en *-ara, -era, -ira* (*volguera, vullgueren y pugueren, pareguera*), que apareixen tant quan parla D. Pedro com quan ho fan els altres, a costa de les genuïnes i predominants *-às, -és, -ís*.

Don Pedro: No desagrada la rahó, que ja que per gentilesa los volguera donar, avia de ser la dàdiva de altra cosa y no de la propietat que's conquistava. De manera que lo comte no se aturà res? (Col. III, 38r)

Lívio: ...Plagués a Déu que yo en assò no asertàs tant (Col. III, 44r)

Lívio: ...y així·ls donà llicència *que* ordenasen, com millor los paregués, (Col. III, 45r)

Lívio: ...Lo Jordà, vist *que* allí no y avia ningun militar *que* empaig ni contradicció li pogués fer (Col. III, 47v)

D. Pedro: ...y la llatina, ab què poguera remediarse aquesta falta, era de poch apresa en los temps atràs per no ésser tingudes les lletres en lo que los romans en los temps de sa prosperitat les tingueren; (Col.VI, 86r)

Lívio;...perquè si per honrrar aquella casa escriguera lo de les novenes, com se pretén, en lo primer lloch de tots los nou la posaren (Col.VI, 88v)

- Subjuntiu present majoritàriament en *-e* i no en *-a*, però en trobem també alguns amb *-a*: *entenguen, guarde, reste*.

Y quant millor fóra *que* tals estats no fosen en lo món, *que* no que per ells se perda gran part de la cristiandat, com se pose en perill de perdre's! (Col. I, 12r)

(...) y encara amenaça lo que reste en Àfrica als chris- [f. 12v] tians. (Col. I, 12r)

Tota aquesta calamitat seria si la ocasió o pendència de estos dos negres estats cessàs. (Col. I, 12v)

Y encara *que* entre estos dos prínceps de Espanya y França hi haja altres coses sobre què debaten (...) (Col. I, 12v)

Don Pedro: (...) no viuríe ell tan reposat ni tant segur en sa casa, ni trumfaríe (...) (Col. I, 12r)

Sintaxi

- La perífrasi verbal d'obligació és generalment *haver de*: “Yo tinch acabat lo que avia de negociar ab ell” (Col. I, 9r), “Lo rey ha de ser rey y no tirà” (Col.V, 82v).

- També tenen valor d'obligació un cert nombre de perífrasis amb *deure*: “ningú deu empèndrer obra desigual a les forces sens” (Introducció, 2r), “les coses de admirasió, com sabeu, no-s deuen contar, com diu lo Marquès de Santillana” (Col. I, 18v).

- Hi trobem pocs casos d'*haver que* (“No y à que dubtar” (Col.I, 9v) i de *tenir que* (“No puch, *que* tinch que escriurer y ha-y negosis” (Col.VI, 103v).

- Hi ha un cas de *tenir de*: “yo le y tinch de dir y pregar que de ninguna manera dexe de fer-ne memòria” (Col.VI, 90r).

- L'obligació és expressada també freqüentment amb el verb *caldre* (que no considerem perifràstic): “*que* de missa per ara no-n cal parlar, *que* ja són tocades les dotse” (Col.V, 84r), “No y cal en això gens duptar” (Col.VI, 97r).

Lèxic

S'hi troben forces castellanismes com *hazaña*, *entresuelos*, *socorro*, *cobro*, *reparo*, *después*, *desvario*, *hornato*, *ànimo*, *contagio*, ...

Lívio: (...) ells mateixos se donasen cobro y reparo ab la millor forma que pogessen, que ell no podia fer més. (Col. III, 41r)

(...) *que* no són de menos considerasió (...) (Col. III, 39v)

(...) lo socorro que los moros de Tortosa esperaven (...) (Col. III, 40v)

(...) y ab tot que lo àmbit y circuitu de aquest poble sia gran, com vem
(...) (Col. I, 40v)

Ab totes parts la rodaren y fins a davant lo riu li posaren una part del camp –ja sia veritat que, per estar cituada Tortosa de la manera *que* la veu, tostemps li restà lo lloch per a demanar y rèbrer socorro–. Los ciutadans novament poblats, contra la porfía y fúria dels moros, resistiren virilment tot lo que pugueren. Per ço, perquè lo negoci se estrenyia masa –*que* los moros, obstinats, [f. 41r] un punt no deixaven reposar a la mísera ciutat–, determinaren los ciutadans de enviar per socorro al comte, *que*, com he dit, era leshores en Urgell, lo qual los respongué *que* en ninguna manera podia per a leshores socórrer-los per trobar-se com se trobava tan oprès en les conquestes de allà, *que*, per ço, ells mateixos se donasen cobro y reparo ab la millor forma que pogessen, que ell no podia fer més. (Col. I, 40v-41r)

Moltes dels mots acabats en –o, no són castellanismes sinó formacions analògiques per imitació de formes llatines en –u.; *o[rnato]*, *antojo*, *modo*, *la primera salvo*.

El col·loqui

El tortosí Cristòfor Despuig, utilitza el gènere literari del col·loqui per expressar les seves idees sobre una sèrie d'aspectes que van des del present, passat i futur de la seva ciutat fins a la situació política del moment, passant per fets puntuals de la història de Catalunya.

El col·loqui era aleshores un dels gèneres més estimats pels humanistes, el consideraren com una forma literària idònia per “exposar sentiments d'índole molt variada i discutir idees oposades per mitjà d'una conversa sostinguda entre dos o més personatges” (Guirado 2000, 118). E. Duran (1981, 22) indica l'existència de dos corrents cap a meitat segle XVI: el toscà, amb temes lligats a la política, que fa servir la llengua italiana, i l'erasmià, amb finalitat pedagògica sobre temes molt variats, fet en llatí. Ambdós corrents estarien representats en els germans Valdés i, creiem que també en Despuig.

Aquest autor utilitza en la seva obra la llengua col·loquial: “Lo estil, a la veritat, és baix y humil, mas no desconvenient a la escriptura de col·loquis;” (*Introducció*, 2v) i com una de les característiques del registre col·loquial veiem el recurs a refranys, veritables dipòsits de cultura popular. N'hi ha molts d'escampats al llarg de l'obra, cosa que els diferents editors i altres estudiosos dels *Col·loquis* destaquen com un dels encerts de Despuig.

A més dels refranys proposem altres parèmies que, per diferents motius, trobem que són d'interès per a un millor coneixement del vocabulari de l'època.

Les unitats fraseològiques

Dins la Lexicologia hi ha un disciplina anomenada, per certs estudiosos del tema, *fraseologia*. Segons el DIEC, seria “Conjunt de maneres de dir característiques d’una llengua, d’un sector d’aquesta o d’un autor”. Més àmplia és la definició del DRAE:

Conjunto de frases hechas, locuciones figuradas, metáforas y comparaciones fijadas, modismos y refranes, existentes en una lengua, en el uso individual o en el de algún grupo.

El problema, però, és la dificultat de distingir i classificar aquestes “maneres de dir”. Els diccionaris ofereixen una gran quantitat de definicions sinònimes o quasi-sinònimes dels elements que hi entren. Vegem les que dóna el DIEC:

Dita: Sentència, opinió.

Exclamació: Paraula o sèrie de paraules que hom deixa escapar indicadores d’una forta emoció, d’una pena, d’una sorpresa, etc.

Expressió: Manera d’expressar-se, terme, tomb del llenguatge oral o escrit.

Frase feta: Expressió d’ús corrent en la llengua; frase que té una forma estereotipada invariable, el significat de la qual no pot ser deduït dels seus components.

Locució: Grup de mots que té el valor semàntic o sintàctic d’un sol mot.

Màxima: Veritat moral proposada com a regla de conducta, sentència que conté un precepte moral o pràctic.

Opinió: Manera de jutjar sobre una qüestió, concepte que hom té d’una cosa qüestionable.

Parèmia: Proverbi.

Proverbi: Màxima, dita d’ús popular, antiga, esque conté un ensenyament.

Refrany: Frase que, en sentit directe o al·legòric, i generalment de forma sentenciosa i el·líptica, expressa un pensament a manera de judici en què es relacionen almenys dues idees.

Sentència: Opinió, filosòfica o teològica, expressada d’una manera dogmàtica; dita breu sobre una veritat d’índole moral, màxima.

Queda clar que no hi ha una definició unívoca en cada cas, sinó que són nombroses les que remeten a una altra entrada.

Una de les obres més importants en aquest camp és el *Manual de fraseología española*, de Gloria Corpas, per a qui la fraseologia estudia les unitats fraseològiques (UFS) que són “...unidades léxicas formadas por más de dos palabras gráficas en su

límite inferior, cuyo límite superior se sitúa en el nivel de la oración compuesta. Dichas unidades se caracterizan por su alta frecuencia de uso, y de coaparición de sus elementos integrantes; por su institucionalización, entendida en términos de fijación y especialización semántica; por su idiomidad y variación potenciales; así como por el grado en el cual se dan todos estos aspectos en los distintos tipos” (1997, 20).

Aquesta autora fa un classificació molt interessant d'aquestes unitats, encara que reconeix la problemàtica existent per a algunes, pel fet que es poden atribuir a dos grups diferents.

En distingeix tres grups: col·locacions, locucions i enunciats fraseològics; els dos primers tenen com a característica comuna el fet de ser sintagmes que no formen enunciats complets i es diferencien en què les primeres les fixa l'ús, mentre que les segones les fixa el sistema. Les unitats del tercer grup, en canvi, formen enunciats complets.

Les col·locacions són combinacions d'unitats freqüents dins de moltes altres combinacions possibles: *plorar amargament, declarar la guerra, assassinat cruel...*

Les locucions adquireixen un significat unitari que no és la suma dels significats individuals dels components, són molt variades i aquí entrarien les nomenades locucions i frases fetes.

Els enunciats fraseològics es divideixen en dos grans grups: les parèmies i les fórmules rutinàries. Dins les parèmies es pot distingir entre els enunciats de valor específic, que no tenen valor de veritat general, i les cites i els refranys, que es diferencien per l'origen, conegut en cas de les cites (se sap qui les ha creat) i desconegut en els refranys.

Respecte a les fórmules rutinàries, en fa dos grups: les discursives, emprades per obrir i tancar l'acte comunicatiu i també per a fer de transició entre parts del mateix, i les psico-socials, emprades fonamentalment amb intenció expressiva i que fan més fàcil la interacció social.

En català, Mercè Lorente ha efectuat un estudi d'aquest tema a l'article *Altres elements lèxics*, dins *Gramàtica del català contemporani*. Aquesta autora classifica les unitats fraseològiques en tres grups: locucions, expressions lexicalitzades de funció expressiva i fraseologismes.

Les primeres són grups de paraules que funcionen com a elements gramaticals (locucions gramaticals) o com a mots de la llengua (locucions lèxiques), les segones comprenen sintagmes o oracions, autònoms o vinculats a altres oracions, lligats a les funcions conativa, fàtica o emotiva (salutacions, exclamacions...) i les terceres són estructures oracionals completes. Per la naturalesa de l'obra on és inclòs, el treball està dedicat a les primeres i la referència als altres grups és petita.

En canvi a nosaltres, en aquest recull, ens interessen més les fórmules institucionalitzades (Salvador 1995, 26), que posseeixen categoria oracional i invariabilitat lèxica (proverbis, aforismes, fórmules fixes de salutació, comiat, disculpa...). El refrany (proverbi, parèmia) té estatus d'acte de parla.

Vicent Salvador estudia les unitats fraseològiques des de la perspectiva de la gramàtica cognitiva. La fraseologia és sentida pels membres d'una comunitat com "l'encarnadura de la llengua, com una senya d'identitat col·lectiva...que configura una manera de parlar resistent sovint a la traducció i a l'adquisició per part dels parlants d'altres llengües." (1995, 13). I precisament són aquestes expressions fraseològiques les més rebeques a la sistematització dels gramàtics.

La representativitat cultural de la fraseologia (1995, 14) respon al seu caràcter convencional, són una senyal d'identitat cultural d'una comunitat lingüística, com a petja d'un procés històric, de la mateixa manera que els topònims. Al mateix temps palesen una tendència a la immobilització formal, a la irregularitat arcaïtzant i a la intraductibilitat.

La fraseologia pot ser vista, en molts casos, com una fase de processos de gramaticalització en marxa.

Ens sembla interessant de reflexionar sobre la fraseologia en comparació amb altres produccions lingüístiques: en la fraseologia hi ha una forma fixada per a un significat bastant fixat però contextualment obert. Les estructures lingüístiques no fixades són més lliures estructuralment però el context en determina el significat concret. En la fraseologia el context és més independent (però sorgeixen només en actes de parla concrets que en permeten l'ús) i es manté el significat.

És un cas clar de com el tot és més que la suma de les parts, es crea un significat emergent nou respecte de les parts, que no és el resultat d'un simple càlcul composicional del valor de les unitats menors que les integren (Massip, 2008, 16):

Posar la mà a la ploma 'escriure'; *trencar-se el cap, rompre's el cap* 'esforçar-se en alguna cosa'. *Tenir/no tenir vela/ciri en un enterro* 'tenir dret a intervenir en un afer'.

Algunes expressions són metàfores fixades (*portar/tenir basca* 'preocupar-se' –per l'efecte físic que té amoïnar-se o inquietar-se per alguna cosa).

El proverbi és una unitat fraseològica que es caracteritza per la potencialitat de constituir un text autònom o, dit en termes d'anàlisi de la conversació, per poder omplir tot sol un torn de parla (Salvador 1995, 26), Té, doncs, estatus d'acte de parla.

Trets:

- a. Són expressions idiomàtiques de codificació i –sovint- de descodificació.
- b. S'hi manifesta una tendència a l'anomalia gramatical, grau d'el·lipsi, esquemes corresponents a construccions gramaticals poc regulars i, en alguns casos, a trets dialectals i/o arcaïtzants.
- c. Són expressions idiomàtiques substantives, és a dir, lèxicament reomplides.
- d. Entre les funcions pragmàtiques del proverbi predomina el didactisme, bé per la via del consell, bé per la via predictiva.

Estudi de les unitats fraseològiques a l'obra

Els diferents editors i altres estudiosos dels *Col·loquis* destaquen entre les seves qualitats la riquesa del vocabulari, en especial del gran nombre de locucions, frases fetes, refranys... que s'hi troben. És natural si pensem que una de les característiques de la prosa dels col·loquis és l'apropament a la llengua parlada, per a la qual cosa, l'autor fa servir els instruments fònics, sintàctics i lèxics que creu més adients. Un d'aquests instruments és la inserció d'expressions figurades –unitats fraseològiques– tant si són típiques de la llengua del poble com si són cultes.

Despuig n'era tan conscient que fa dir a un dels personatges, el valencià Don Pedro: “Mas, que de refrans y quan sentensiosos se troben y-s parlen en Cattelunya! Cosa estranya és, y políticament se pot víurer ab ells com ab los consells de Aristòtil i de Tuli [...].”³ De manera sistemàtica, els seus col·loquis són plens d'aquestes expressions.⁴

En aquest article, ens hem proposat de localitzar les unitats fraseològiques que funcionen com a estructures oracionals completes en l'obra i veure el valor amb què són emprades; fet això, comprovarem la seva vigència a l'època actual o si són específiques del nostre autor. De tots els grups que indiquen els autors, només tractem parèmies (refranys) i dites.

Darrera cada ítem, reproduïm el context on apareix en el Ms B-20 (edició González) i també a l'edició modernitzada de Joan Tres (n'indiquem la pàgina).

A continuació de cada ítem fem l'explicació, que comprèn dues parts:

A la primera, indiquem el significat segons una de les obres de referència, si és que l'hem trobat. Si l'expressió difereix avui significativament de la que dona Despuig, la tornem a copiar tal com és en l'actualitat. Citem també altres obres on figura la mateixa expressió.⁵

A la segona, donem el significat que té l'expressió a l'obra de Despuig, encara que no difereixi de l'actual.

És clar que el fet de no trobar l'expressió als diccionaris, no vol dir que sigui creació del nostre autor, ja que pot haver-la pres de lectures sense que ell hi faci referència, de la parla diària, etc.

³ *Col·loquis*, f. 21v i 22r.

⁴ Vegeu F. Guirado (2000). És un estudi sobretot teòric i només se citen en un llistat final algunes de les expressions (poc més de la tercera part) que aquí hem recollit, per la qual cosa aquest treball nostre es podria considerar com l'aplicació pràctica del seu.

⁵ Generalment ens hem basat en els diccionaris DCVB i PCC –en què es recullen expressions més antigues– i DFF, DL i DIEC –les que arriben fins l'actualitat. Si no hem trobat aquí l'expressió, l'hem buscada als altres indicats a la bibliografia (per exemple, el PL, diccionari fet per Pere Labèrnia a finals del segle XIX ens ha estat útil per a expressions que avui no són vigents).

Parèmies

A faena feta no hi ha destorb

Don *Pedro*: Ara sia-n orabona tot, y puix assí som y a soles, no perdam temps. Ea, senyor Lívio! *Vostra mercè* nos comense aqueixa istòria ans que altre impediment no ixca, que ha faena feta no y ha destorb. (Col. V, 67v.)

Don *Pedro*: Ara sia en hora bona tot, i puix ací som i a soles, no perdam temps. Ea, senyor Lívio! *Vostra mercè* nos comence aqueixa història ans que altre impediment no ixca, que *a faena feta no hi ha destorb*. (164)

“*Feina feta, no té destorb*.” ‘Convé fer les feines prest, sense esperar que el temps curtegi, i és la manera que surtin bé i que el qui les ha fetes estigui descansat’. (DCVB: *feina*. Refr. j). El significat és una mica diferent en el PL (*feyna*). En la PCC (F 373) es cita Despuig.

Al text, don Pedro demana a Lívio que faci l’explicació sobre la guerra contra Joan II, abans que es presenti un altre assumpte que la pugui ajornar o interrompre. Per tant, el significat és que s’ha de fer la feina el més aviat possible, ja que del contrari poden sortir impediments per a fer-la.

A la gran força, major força la supera

Don *Pedro*: A què deyan la Suda? Era algun quarter de la ciutat [f. 32r] que fos més fort que lo restant?

Lívio: No, senyor, als castells que ara són deien la Suda, *que* per a llança y escut de què llavors se usava, eren cosa molt fort.

Fàbio: Donchs, com la prengueren a forsa de armes?

Lívio: A la gran forsa, major forsa la supera. Ya sabeu què diu lo refran: ‘Fort és la roca, pus fort és qui la derroca.’ (Col II, 31v.)

Don *Pedro*: A què deien la Suda? Era algun quarter de la ciutat que fos més fort que lo restant?

Lívio: No, senyor; als castells que ara són deien la Suda, que per a llança i escut de què llavors s’usava, eren cosa molt fort.

Fàbio: Doncs com la prengueren a força d’armes?

Lívio: *A la gran força, major força la supera*; ja sabeu què diu lo refrany: ‘Fort és la roca, pus fort és qui la derroca.’ (99-100)

En trobem dues variants en la PCC: *A força, da-li força* (F 1347) i *Una força venç l’altra* (F 1371). En cap de les dues es cita Despuig.

Lívio explica d'aquesta manera el refrany que dirà a continuació. Per superar una dificultat és necessari ésser més fort que aquella, però també que sempre hi ha algú més fort que un altre.

A mal i a bé tothom hi afig

Fàbio: Per ventura, senyor Lívio, alleven això a la reyna Dona Juana los que foren afectats al príncep Don Carlos. E, que no fan a crèurer totes les coses, y així de llauger! No sabeu que diu lo refran que a mal y a bé tothom hi afig? (Col. V, 75v)

Fàbio: Per ventura, senyor Lívio! Alleven això a la reina dona Joana los que foren afectats al príncep don Carlos; e que no fan a creure totes les coses, i així de lleuger! No sabeu què diu lo refrany? Que *A mal i a bé tothom hi afig*. (176)

“Ref. ter. que no á la exageració” (PL: *mal*). També el trobem en el DCVB (*bé*) i en la PCC (M 235), on es cita Despuig.

Aplicat aquí, aquest refrany ens diu com les notícies es van ampliant i deformant conforme van passant de boca en boca.

Ab una pedra se maten dos pardals

Fàbio: És dia! Encara en aquesta cassa? A, senyor Lívio, anem a missa que ja és hora!

Lívio: Per la mà me ha guanyat *vostra merced*, que dretment anava a la sua per a fer lo mateix. Anem en bon ora a obrar lo espiritual perquè après serem millor guiats en lo temporal.

Fàbio: És molt bon acort, que així ab una pedra se maten dos pardals. (Col. I, 7r)

Fàbio: És dia! Encara en aquesta casa? Ah!, senyor Lívio, anem a missa que ja és hora!

Lívio: Per la mà m'ha guanyat *vostra merced*, que dret me n'anava a la sua per a fer lo mateix. Anem en bona hora a obrar l'espiritual, perquè après serem millor guiats en lo temporal.

Fàbio: És molt bon acord, que així *ab una pedra se maten dos pardals*. (49)

“Aconseguir dos objectius amb una sola gestió” (DCVB: *matar*. Loc. f). En la PCC (T 1265 (3)), l'entrada és pel mot *tret* i no *pedra*; es cita Despuig.

En aquest cas, els objectius són quedar en pau amb Déu i obtenir una guia per als assumptes terrenals.

Així féu l'especier de Tarragona

Fàbio: No dich més de assò <que> *que* ja són dos los llochs *que* allí tenen los militars, *que* Nofre de Liori, estos anys proppasats, procurà *que* se n'i afegís un altre.

Don Pedro: Y a qui'l donaren?

Fàbio: Lo mateix Liori lo s'aturà.

Don Pedro: Així féu lo especier de Tarragona. (Col.III, 48v)

Fàbio: no dic més d'açò, que ja són dos los llocs que allí tenen los militars, que Nofre de Liori, estos anys proppasats, procurà que se n'hi afegís un altre.

Don Pedro: I a qui el donaren?

Fàbio: Lo mateix Liori lo s'aturà.

Don Pedro: Així féu l'especier de Tarragona. (129)

“Es diu parlant del qui manleva una cosa i no la torna” (DCVB: *especier*. Refr. a).

Don Pedro aplica aquesta dita a Nofre de Liori per haver aconseguit un lloc del braç militar. Sembla que no és massa apropiada, perquè no ho va fer amb males arts, sinó que li corresponia de bona llei.

Bona panada i mala pràctica, plaer i bé és rompre-la

Lívio: [...] perquè com [f. 54v] diu lo nostre refran cathalà, ‘qui bé-t vol<t>rà, te castigarà.’ Y així yo, per lo bé *que* vos vull, vos dich y avise del que no cumples a segons que u entenç; apartau, senyor, apartau de vosaltres males pràctiques y rompeu les males costums y lleys impertinents, *que* ya sabeu, com diu també l’altre refran, *que* ‘bona panada y mala pràctica, plaer y bé és rompre-la.’ (Col. IV, 54v)

Lívio: [...] perquè com diu lo nostre refrany català, ‘Qui bé et voldrà, te castigarà.’ [...] apartau de vosaltres males pràctiques i rompeu les males costums i lleis impertinents, que ja sabeu, com diu també l’altre refrany, que *Bona panada i mala pràctica, plaer i bé és rompre-la*. (140)

En la PCC (P 532) es cita Despuig. El PL (*panada*) ens dóna com a significat ‘que fa véurer la ventatja de apartar las malas costums ó prácticas’.

El mateix que és un plaer rompre un bon pa per menjar-se'l, també ho ha de ser eliminar un mal costum, com és el que estan criticant.

En los gustos no hi ha que disputar

Don Pedro: Los tres que primer haveu anomenat són uns estremats y delicats peixos. No crech yo *que* sien semblants a [f. 92r] ells en la mar.

Lívio: A molts par així, mes en los gustos no y à que disputar, ni s'i pot donar definició. (Col.VI, 91v)

Don Pedro: Los tres que primer haveu anomenat són uns estremats i delicats peixos. No crec jo que sien semblants a ells en la mar.

Lívio: A molts par així, mes *en los gustos no hi ha que disputar*, ni s'hi pot donar definició. (201)

Petita variant de *contra gust no hi ha disputa* (PCC: G 1157). Allí es diu que prové del llatí *de gustibus et coloribus non est disputandum*; no es cita Despuig.

Cadascú té els seus gustos i creu que són millors que els dels altres, per la qual cosa és inútil discutir sobre gustos.

És permès a cada u defensar sa roba

Lívio: Sabeu per què, en poques paraules? Perquè volgué ell llevar lo regne de Nàpols al rey Don Felip, que, [f. 12r] *jure hereditario*, posseïx; y l'altre forsat és que-l defense, que de dret natural és permès a cada hu defensar sa roba.

Don Pedro: Sí, però lo papa demanava això per via de dret, instant-ho lo fisch de la cort sua, y lo rey [lo vol] defensar per via de dret. (Col I, 12r)

Lívio: Sabeu per què en poques paraules? Perquè volgué ell llevar lo regne de Nàpols al rei don Felip, que, *iure hereditario*, posseïx; i l'altre, forçat és que el defense, que de dret natural *és permès a cada u defensar sa roba*.

Don Pedro: Sí, però lo papa demanava això per via de dret, instant-ho lo fisc de la cort sua, i lo rei defensar per via de dret. (60)

'Sempre és lícit obrar en defensa pròpia' (DCVB: *defensar*. Refr. f). També en la PCC (R 713), on es cita Despuig.

El rei espanyol té el dret sobre el regne de Nàpols per herència, per tant, el pot defensar amb les armes.

Fort és la roca, pus fort és qui la derroca

Don Pedro: A què deyan la Suda? Era algun quarter de la ciutat [f. 32r] que fos més fort que lo restant?

Lívio: No, senyor, als castells que ara són deien la Suda, *que* per a llança y escut de què llavors se usava, eren cosa molt fort.

Fàbio: Donchs, com la prengueren a forsa de armes?

Lívio: A la gran forsa, major forsa la supera. Ya sabeu què diu lo refran: 'Fort és la roca, pus fort és qui la derroca'. (Col. I, 32r)

Don Pedro: A què deien la Suda? Era algun quarter de la ciutat que fos més fort que lo restant?

Lívio: No, senyor; als castells que ara són deien la Suda, que per a llança i escut de què llavors s'usava, eren cosa molt fort.

Fàbio: Doncs com la prengueren a força d'armes?

Lívio: A la gran força, major força la supera; ja sabeu què diu lo refrany: *Fort és la roca, pus fort és qui la derroca.* (99-100)

Forta és la roca, però és més fort qui l'enderroca 'Qui venç és més poderós que el vençut' (DCVB: *roca*. Refr. b). Vegeu també el PL: *derrocar* i la PCC: R 784, on es cita Despuig.

Els cristians van ésser més forts que els àrabs, per això conqueriren la ciutat.

He perdut per carta de menys i no per carta de més

Don Pedro: Mas és fort cosa la del senyor Lívio *que* may se burla en donar de menjar. Dig-vos, de veritat, que serà forsat entrar de assí avant ab cosa cotada ab aquest home.

[...]

Lívio: Mas no sé yo de què donau, senyors, vosaltres culpa, que si lo poch he perdut, serà per carta de menys y no per carta de més.

Don Pedro: Prou sap lo meu ventrell de això la veritat. (Col II, 21r)

Don Pedro: Mas es fort cosa la del senyor Lívio que mai se burla en donar de menjar. Dic-vos de veritat, que serà forçat entrar d'ací avant ab cosa cotada ab aquest home. [...]

Lívio: Mas no sé jo de què donau, senyors, vosaltres culpa, que si lo poc he perdut, ser[à] *per carta de menys i no per carta de més.*

Don Pedro: Prou sap lo meu ventrell d'això la veritat. (79-80)

En la PCC trobem una variant: *Val més pecar per carta de més que de menys* (C 1344). No es cita Despuig.

Vol dir que val més excedir-se en la generositat que ésser poc generós; però, en aquest cas, Lívio, amb (falsa) modèstia, el fa servir per dir que els deu haver ofert poc menjar.

Lo mudar de costum és igual a la mort

Fàbio: [...] y assí viuen los ciudadans ab gran llibertat; y lo mudar de costum diu lo refran qu'és igual a la mort. Veus aquí la causa perquè volem estar-nos aixís. (Col III, 46v)

Fàbio: [...] i ací viuen los ciudadans ab gran llibertat; i *lo mudar de costum*, diu lo refrany, que *és igual a la mort*. Veus aquí la causa perquè volem estar-nos aixís. (125)

Variant de *deixar costum és semblant a la mort* (PCC: C 3573, que no cita Despuig).

Fàbio explica la raó per la qual els ciudadans tortosins no volen accedir a l'estament militar: els obligaria a canviar els seus costums. Més que una raó es tracta d'una justificació, d'aquí la censura que en fa Lívio tot seguit.

Los tests semblen a les olles

Lívio: La negligència de la nació catalana en escriurer y en guardar les coses contengudes en Cathalunya és estada tan gran *que* no té par en lo món, y així [no·m] maravelle si los de Tortosa [f. 86r] han dexat perdre per descuit tantes excel·lències com he contades, puix són també los catalans, que forsat és que los tests semblen a les olles. (Col VI, 85v)

Lívio: La negligència de la nació catalana en escriure i en guardar les coses contengudes en Catalunya és estada tan gran que no té par en lo món, i així [no em] meravelle si los de Tortosa han deixat perdre per descuit tantes excel·lències com he contades, puix són també catalans, que forçat és que *los tests semblen a les olles*. (192)

Explica que algú sigui semblant a son pare o sa mare, sia en l'aspecte físic, sia en qualitats intel·lectuals o morals' (DCVB: *test*. Refr. a). També en el PL (*test*), amb un sentit que sembla extret dels *Col·loquis*: 'Se diu dels que heretan y pratican las malas costums de sos pares', i en la PCC (T 707), on es cita Despuig.

En aquest cas, es considera els tortosins com a vertaders catalans, ja que tenen els mateix defecte intel·lectual –no consignar per escrit els fets importants– que la resta de compatriotes.

Mal de molts, conhort de tots

[Lívio]: [...] Ab tot que per a vuy ja no és tanta cosa com solia, però en altre temps sé dir-vos *que* tenia mil vasalls la casa Despuig, en aquell comtat de Roselló. [...].

Fàbio: De manera que també à pres hom om les altres: «mal de molts, conhort de tots». (Col. II, 35r)

Lívio: [...] Ab tot que per a vui ja no és tanta cosa com solia, però en altres temps sé dir-vos que tenia mil vassalls la casa Despuig, en aquell comtat de Rosselló. [...]

Fàbio: De manera que també ha pres mal com les altres; *mal de molts, conhort de tots*. (105)

‘Es diu quan algú pretén aconhortar-se dels seus mals dient que molts els pateixen’ (DCVB: *mal*. Refr. cc). La part final admet moltes variants (*de boigs, de bèsties, de tabolls, de pocs*). Vegeu també el PL: *mal* i la PCC: M 382, on es cita Despuig.

Despuig, per boca de Fàbio, es conforma així de la davallada de la casa dels seus avantpassats al Rosselló.

Mon pare moro, jo moro

Don *Pedro*: Plaher he [f. 47r] pres de haver ohit lo pro y contra de tot assò. Content ne estich, ab veritat, en gran manera; mas todavia recaych en lo de armar-vos cavallers per lo de les serimònies *que* tenen, senyor Fàbio, y obligació de anar més entonats perquè, puix la terra no és molt gran, tots, crech yo, que les hi teniu poques en lo viure, almenys tots me par *que* anau uns; guardau no sia mon pare moro, yo moro. (Col III, 47r)

Don Pedro: Plaer he pres d’haver oït lo pro i contra de tot açò. Content n’estic, ab veritat, en gran manera, mas todavia recaic en lo d’armar-vos cavallers per lo de les cerimònies que tenen, senyor Fàbio, i obligació d’anar més entonats, perquè puix la terra no és molt gran, tots, crec jo, que les hi teniu poques en lo viure, almenys, tots me par que anau uns; guardau no sia *Mon pare moro, jo moro*. (126)

Segons l’edició que fem servir, el refrany té la forma curta i així queda recollit en la PCC (P 776), com a únic registre, extret del PL; tanmateix, a les altres edicions (i també en el PL) començaria abans: *Guardau no sia mon pare moro, jo moro*.

Tant en la forma curta com en la llarga, els editors donen un significat semblant al de ‘tal com viu el pare, vol viure el fill’. La forma llarga en el PL (*moro*) té la següent

definició: ‘Ant. que nota al vici de corretgir las faltas en los demès y no en nosaltres mateixos’.

El significat a l'època és el que donen els editors: En un escrit de principi del segle XVII, es pot llegir, en referència a les predicacions per a convertir els moriscos, el següent: “Después de aver predicado nos respondían estos desdichados: ‘Mi padre moro, yo moro.’”.

Don Pedro comenta quan perillós és el fet que els ciutadans es conformin amb ésser uns igual als altres, i això passa de pares a fills sense cap intent de canvi o superació.

Par que sia taula de Barcelona

Don Pedro: [...] Digau-me, senyor, de aont ha pres fonament o principi aquell proverbi o refran que per denotar misèria se sol dir «par que sia taula de Barcelona», [f. 22r] *que* en certa manera par que-s digua en perjudisi de tota Cattalunya? (Col. II, 21v)

Don Pedro: Digau-me, senyor, d'aon ha pres fonament o principi aquell proverbi o refrany que per denotar misèria se sol dir «*par que sia taula de Barcelona*», que en certa manera par que es diga en perjudici de tota Catalunya? (81)

‘Taula de menges moderades’ (DCVB: *taula*. III. 1 (ant)). També en la PCC (T 196), on es cita Despuig.

Aquest refrany (o proverbi? Tampoc Despuig no ho té clar) ens mostra com va canviant un significat amb el temps. Segons don Pedro, en aquell moment significava ‘denotar misèria’, però Lívio li explica la història del refrany, amb la qual cosa queda clar que el significat real és el contrari:

...en Ramon Berenguer [...] per solemnisar l'entrada de Matildis, muller de l'emperador Enrico [...] manà posar taules des de lo castell de Moncada fins a Barcelona, que seria espai de dos llegües, i manà-les fornir de totes viandes i de tan preciosos vins com a la taula aon menjava la mateixa emperatriç. I d'aquesta tan gran abundància i estranyíssima liberalitat ha pres fonament lo refrany.” (Col·loquis, 81-82)

Com es pot veure, avui el significat tampoc no és aquest.

Per dir les veritats, perd hom les amistats

Lívio: [...] *que* de altra manera és imposible *que* no tingau imperfet aqueix vostre estament y *que* no us ne segueixquen grans inconvenients; quals

sien, no diré perquè no veja en mi complit lo refran, *que* “per dir les veritats, pert hom les amistats. (Col III, 46v)

Lívio: [...] que d'altra manera és impossible que no tingau imperfet aqueix vostre estament i que no us ne segueixquen grans inconvenients; quals sien, no diré, perquè no veja en mi complit lo refrany que *Per dir les veritats, perd hom les amistats*. (125)

‘Denota el mal que se solen rebre comunament les correccions’ (PL: *veritat*). Trobem petites variants de forma i de significat en el DCVB (*veritat*. Refr. d=, i en la PCC (V 603 (3)), on es cita Despuig.

Lívio no es vol arriscar a molestar Fàbio i perdre la seva amistat atacant massa durament l'estament dels ciutadans de Tortosa.

Qui bé et voldrà, te castigarà

Lívio: [...] perquè com [f. 54v] diu lo nostre refran català, “*qui bé-t vol<t>rà, te castigarà*”. [...] apartau, senyor, apartau de vosaltres males pràctiques y rompeu les males costums y lleys impertinents, *que* ya sabeu, com diu també l'altre refran, *que* ‘bona panada y mala pràctica, plaer y bé és rompre-la.’ (Col. IV, 54v)

Lívio: [...] perquè com diu lo nostre refrany català, *Qui bé et voldrà, te castigarà*. [...] apartau de vosaltres males pràctiques i rompeu les males costums i lleis impertinents, que ja sabeu, com diu també l'altre refrany, que ‘Bona panada i mala pràctica, plaer i bé és rompre-la.’ (140)

El trobem en la PCC (B 525), que cita únicament Despuig. En el DCVB (*castigar*. Refr. a), hi ha la variant *Qui bé ama, bé castiga*.

Lívio recrimina els ciutadans perquè creu que la seva conducta no és l'adient per donar llustre a la ciutat, però ho fa perquè estima la seva ciutat i no, simplement, per fer oposició.

Qui mesura, dura, a despit de mala ventura

Don *Pedro*: Mas és fort cosa la del senyor Lívio *que* may se burla en donar de menjar. Dig-vos, de veritat, que serà forsat entrar de assí avant ab cosa cotada ab aquest home.

Fàbio: Diu la veritat lo *senyor* Don Pedro, [f. 21v] y entre amichs no serie menester tanta demasia ni, per ma vida, ab ningú, perquè lo demasiat minjar destragua lo ventrell, debilita lo gust y danya la bolsa.

Don *Pedro*: Això de la bolsa és de català.

Fàbio: No està mal tenir compte ab tot, perquè diu lo refranch que ‘mesura, dura, a despit de mala ventura.’ (Col II, 21v)

Don Pedro: Mas es fort cosa la del senyor Lívio que mai se burla en donar de menjar. Dic-vos de veritat, que serà forçat entrar d’ací avant ab cosa cotada ab aquest home.

Fàbio: Diu la veritat lo senyor don Pedro, i entre amics no seria menester tanta demasia ni, per ma vida, ab ningú, perquè lo demasiat menjar destraga lo ventrell, debilita lo gust i danya la bolsa.

Don Pedro: Això de la bolsa és de català.

Fàbio: No està mal tenir compte ab tot, perquè diu lo refrany: *Qui mesura, dura, a despit de mala ventura.* (80)

L’home previsor es pot defensar contra les adversitats’ (DCVB: *mesurar*. Refr. b). S’omet el pronom inicial. Vegeu també el PL (*durar*). En la PCC (M 1711) es cita Despuig.

Aquí es tracta de mesurar el que es menja per tal de viure més anys, encara que hi hagi altres problemes de salut.

Qui no mira avant, arrere cau

Fàbio: [...] perquè los bisbes no tenien prou renda de son bisbat, los donaren de la sua pròpia, y ara los bisbes vi[u]en opulents y ells, miserables y ben repenedits.

Lívio: Diu veritat, y per ço ve aquell vulgar que diu que ‘qui no mira avant, arrere cau.’ (Col. III, 40r)

Fàbio: [...] perquè los bisbes no tenien prou renda de son bisbat, los donaren de la sua pròpia, i ara los bisbes viuen opulents i ells, miserables i ben repenedits.

Lívio: Diu veritat, i per ço ve aquell vulgar que diu que *Qui no mira avant, arrere cau.* (114)

Recomana la previsió (DCVB: *caure*. Refr. a). El trobem també en el PL (*mirar*) i en la PCC (M 1886 (11), on es cita Despuig.

S’ha d’actuar amb previsió de futur; és la manera de no penedir-se després pel que s’ha fet. És el que no van fer els canonges davant els bisbes i després pagaren les conseqüències en perdre part de la seva renda en favor de la del bisbe.

Amb aquestes dues últimes expressions, Despuig critica la poca visió de futur que han tingut els ciutadans de Tortosa envers les seves relacions amb les autoritats: civil, el rei, i eclesiàstica, el bisbe.

Siau passat per açò com gat sobre brases

[*Don Pedro*]: Molt me he folgat, senyor Lívio, de oïr lo que-ns haveu dit en taula de la conquesta de Cathalunya, és a saber, qui foren los primers *que* en ella vingueren après de la general destrucció de Espanya acontenguda en temps del rey Don Rodrigo, [...] Mas no he acabat bé de enténdrer *què* és lo que sentiü de les primeres institucions de Cathalunya, ab aquelles novenes [...] *que* par que siau pasat per assò com gat sobre brases. (Col. VI, 86v)

Don Pedro: Molt m'he folgat, senyor Lívio, d'oïr lo que ens haveu dit en taula de la conquesta de Catalunya, és a saber, qui foren los primers *que* en ella vingueren après de la general destrucció d'Espanya acontenguda en temps del rei don Rodrigo, [...] Mas no he acabat bé d'entendre *què* és lo que sentiü de les primeres institucions de Catalunya, ab aquelles novenes [...] *que* par que *siau passat per açò com gat sobre brases*. (191-92)

Sense entretenir-se' (DCVB: *gat*. Loc. II, i PL: *gat*). Sembla més exacte el significat 'passar sobre alguna cosa, qüestió o dificultat amb por o recel' que trobem en el DLC (*brasa*). En la PCC (G 282) hi ha una petita variant *Passar així com gat per les brases*, però no es cita Despuig.

Lívio ja ha parlat de les primeres institucions de Catalunya, però ho ha fet ràpidament, sense aprofundir, potser per por de tocar un tema del qual poc de bo es podria dir.

Tots temps se trau més del cru que del nu

Don Pedro: [...] me han dit qu'és rich home y tots temps se trau més del cru que del nu. (Col I, 17v)

Don Pedro: [...] m'han dit que [el bisbe] és ric home i *tots temps se trau més del cru que del nu*. (72)

El trobem en la PCC (C 3823), on se cita Despuig. També al PL (*cru*), amb el significat 'Que més caritat ó favor material se pót esperar del dur de cor, però rich, que del que no té res'.

A la crítica de Fàbio que el bisbe no fa les obres de caritat que deu, don Pedro li respon que, com té diners, tard o prompte alguna en farà.⁶

⁶ Segons la PCC, aquest refrany es troba també a l'obra *Refranes que dizen las viejas tras el fuego*, atribuïda al Marquès de Santillana, d'on podria haver-lo tret Despuig. També el trobem a l'obra *Diálogo de la lengua*, de Juan de Valdés: «Más da el duro que el desnudo», amb l'explicació següent:

Dites, sentències**Al bon ànimo les coses dificultoses se li faciliten**

Y així, traent de la flaqueza forces y confiat que al bon ànimo les coses dificultoses se li faciliten, he deliberat tràurer ha llum tot lo que [de] aquesta tan honrada ciutat [...] he trobat en diversos autors escrit. (Introducció, 2v)

I així, traent de la flaqueza forces, i confiat que *al bon ànimo les coses dificultoses se li faciliten*, he deliberat traure a llum tot lo que [d']aquesta tan honrada ciutat [...], he trobat en diversos autors escrit. (41-42)

Si s'emprèn una feina amb moltes ganes, serà més fàcil fer-la.

Anem en bona hora a obrar l'espiritual, perquè après serem millor guiats en lo temporal

Lyvio: Per la mà me ha guanyat *vostra merced*, que dretment anava a la sua per a fer lo mateix. Anem en bon ora a obrar lo espiritual perquè après serem millor guiats en lo temporal. (Col. I, 7r)

Fàbio: És dia! Encara en aquesta casa? Ah!, senyor Lívio, anem a missa que ja és hora!

Lívio: Per la mà m'ha guanyat *vostra merced*, que dret me n'anava a la sua per a fer lo mateix. *Anem en bona hora a obrar l'espiritual, perquè après serem millor guiats en lo temporal*.

Fàbio: És molt bon acord, que així ab una pedra se maten dos pardals. (49)

Despuig ens diu que el primer treball del dia ha de ser posar-se en pau amb Déu, ja que així millorarà la nostra dedicació a les coses materials. És una manera cristiana de començar la jornada.

D'aquella sement vingué a nàixer tota aquella sisanya**Aquiii**

Lívio: A la fe que és així, y creheu-me altra vegada, *que lo rey ha de ser rey y no tirà, que lo nom de rey, a regendo, a bene regendo se deriva, [...]*

“*duro* toman por escasso, hablando metafóricamente, porque del escasso no se saca más çumo que de una piedra” (71).

Y encara que lo rey Don Juan fonch un gentil príncep, o fos per induccions de malignes persones o per altres causes, no dexà de donar ell lo principi ad aquelles desgràsies quant féu aquella demasia al príncep Don Carlos, son fill, en no donar-li lo regiment de Navarra, com era de rahó y de justícia; y de aquella sement vingué ha nàxer tota aquella sisanya y tot lo mal que après succehí. (Col. V, 82v)

Lívio: A la fe que és així, i creeu-me altra vegada, que lo rei ha de ser rei i no tirà, que lo nom de *rei*, a «*regendo, a bene regendo*» se deriva, [...] I encara que lo rei don Joan fonc un gentil príncep, [...] no deixà de donar ell lo principi ad aquelles desgràcies quen féu aquella demesia al príncep don Carlos, son fill, en no donar-li lo regiment de Navarra, com era de raó i de justícia, i *d'aquella sement vingué a nàixer tota aquella sisanya* i tot lo mal que après succeí. (186-87)

Com els principis eren dolents (el tracte entre el rei Joan II i el seu fill, el príncep de Viana), el resultat també ho fou (la guerra civil).

(No) Daurar d'estany

Fàbio: E, senyor, *que* prou sabem de ont ve tot lo mal, y no ve'n gens del lloch que pensau vós, senyor Lívio, *que* los coronats *que* no són pijors vuy *que* foren en altre temps; no daurem de estany y la veritat digam-la tanbé tots. (Col. I, 11r)

Fàbio: Eh, senyor, que prou sabem d'on ve tot lo mal, i no ve en gens del lloc que pensau vós, senyor Lívio, que los coronats no són pijors vuy que foren en altre temps, no *daurem d'estany*, i la veritat digam-la tanbé tots. (58)

‘Amagar, dissimular una cosa sota aparença agradable’ (DCVB: *daurar*. 3 fig.).

No s'ha de creure que els eclesiàstics del moment siguin pitjors que els dels temps passats.

Queda una frase ambigua: tant pot interpretar-se que defensa els sacerdots actuals, com que afirma que sempre han tingut els mateixos vicis.

De Castella no és bo sinó les coses mudes

Lívio: [...] Y per ço, si ara veyem manar los castellans, demà veurem que seran manats, com en altre temps ho foren, y aprofitar-los ha poch la llàbia *que* tenen.

Fàbio: Sí, que grans paraulistes són y per ço dien molts *que* de Castella no és bo sinó les coses mudes.

Don Pedro: Què són les coses mudes?

Fàbio: Són cavalls, mules, bous, moltons..., que, a la veritat, estes averies aventatge porten a les nostres. (Col. II, 23r)

Lívio: [...] i per ço, si ara veiem manar los castellans, demà veurem que seran manats, com en altre temps ho foren, i aprofitar-los ha poc la llàbia que tenen.

Fàbio: Sí, que grans paraulistes són, i per ço dien molts *que de Castella no és bo sinó les coses mudes*.

Don Pedro: Què són les coses mudes?

Fàbio: Són cavalls, mules, bous, moltons; que, a la veritat, estes haveries avantatge porten a les nostres. (83)

En el PL (*castellá*), trobem una variant: “Dels castellans no es bo sino las cosas mudas” fr. ant. ‘Que las promesas dels castellans no són tan bonas ó positives com lo bestia de Castella’.

Es tracta d’una expressió irònica amb què es critica les moltes paraules, se suposa que laudatòries vers ells mateixos, que empraven els castellans, la seva autosuficiència.

De tan mala i de tan bestial cosa, ni ésser ni parèixer

Lívio: Vós, senyor, per no parèixer luterà en res ni per res, dieu això.

Don Pedro: De tan mala y de tan bestial cosa, ni ésser ni parèixer! Diga, senyor Fàbio, son cuento, per mercè. (Col. I, 29r)

Lívio: Vós, senyor, per no parèixer luterà en res ni per res dieu això.

Don Pedro: *De tan mala i de tan bestial cosa, ni ésser ni parèixer!* Diga, senyor Fàbio, son quiento, per mercè. (75)

No s’ha d’ésser ni fer –ni tan sols aparentar-ho– res que vagi en contra de l’opinió general.

En aquesta època, ésser luterà, enfrontat al catolicisme majoritari a Espanya.

Deixar atrás l’honra per fer avant l’arrova

Don Pedro: [...] posant, com posau, vostres fills a criar ab mercaders, mostrau ésser aqueix vostre propòsit, *que* allí és cert que apendran no de obrir los ulls y les orelles per a conservació y al mèrit de la honrra, mas de tancar-les y encara pardedar-les per al profit y alment de la bolsa, y així-s

diu, com per refran, *orelles de mercader*, que, com sabeu, estos contínuament les tanquen y tenen per bé de deixar atràs la honrra per fer avant la roba; no obstant que n'í ha –y jo-n conech molts– tan onrrats que no deuen res a bons cavallers en coses de honrra y gentilesa. (Col. IV, 53r)

Don Pedro: [...] posant, com posau vostres fills a criar ab mercaders, mostrau ésser aqueix vostre propòsit, que allí és cert que apendran no d'obrir los ulls i les orelles per a conservació i al mèrit de l'honra, mas de tancar-les i encara paredar-les per al profit i al[i]ment de la bolsa, i així es diu, com per refrany, «Orelles de mercader», que com sabeu, estos contínuament les tanquen, i tenen per bé de *deixar atràs l'honra per fer avant l'arrova* (137-38)

Ésser més important el benefici econòmic que el bon nom.

Don Pedro critica el fet que als mercaders els interessa més fer negoci que l'honradesa en el tracte.

Dir la veritat per un moro

Lívio: Tanbé tenim aqueix breu así en Cathalunya; [...] y ja que així fos com dieu, ve tot just [per] nostra culpa, y així nos ho merexem nosaltres, que no volem quietar-nos ni tenir compte ab lo rey y menys ab lo Déu, y per ço Déu ho permet, perquè ab seu nom y abrich de la Església no perdam tras lo cors la ànima.

Don Pedro: Sancta persona sou, senyor Lívio! Qu-és assò? Regnar voleu vós? *Que* voleu algun càrrech del rey?

Lívio: No só tan ambisiós com això, mas no puch dexar de dir la [f. 11r] veritat, *que* per un moro la diré, y aparia que la corona fos més instrument per al mal *que* per a reparo del mal. (Col. I, 10v)

Lívio: També tenim aqueix breu ací en Catalunya [...] i ja que així fos, com dieu, ve tot just nostra culpa, i així nos ho mereixem nosaltres, que no volem quietar-nos ni tenir compte ab lo rei i menys ab lo Déu, [...].

Don Pedro: Santa persona sou, senyor Lívio! Què és açò? Regnar voleu vós? *Que* voleu algun càrrec del rei?

Lívio: No só tan ambiciós com això, mas no puc deixar de dir *la veritat*, *que per un moro la diré*, i aparia que la corona fos més instrument per al mal *que* per a reparo del mal. (57)

S'ha de dir sempre la veritat, encara que afavoreixi l'enemic o altres persones menyspreades (en aquella època, els moros).

Lívio, en la discussió sobre si els sacerdots han de ser o no jutjats pels tribunals ordinaris, es col·loca a favor de la justícia ordinària i de la reial, i en contra de l'opinió popular; ho fa perquè creu que és el correcte.

Dotze hores ha en lo dia per a mudar lo propòsit

Don Pedro: Callau, senyors, que dotse hores ha en lo dia per a mudar lo propòsit; yo confie que ell ho farà bé y prest.(Col. I, 17v)

Don Pedro: Callau, senyors, que *dotze hores ha en lo dia per a mudar lo propòsit*. Jo confie que ell ho farà bé i prest. (72)

Citat, sols Despuig, en la PCC (H 775). Vol dir que sempre hi ha temps per canviar d'opinió.

Don Pedro surt en defensa del bisbe a qui els tortosins critiquen.

És cosa natural i cada dia vista donar volta lo món

Don Pedro: [...] No lo y cal llevar que, sert, ella és una gentil nació, la catalana, valerosa y molt sàvia, si bé que per a vuy també se està arrimada com ho esta[n] la aragonesa y valenciana, que estos castellans s'o beuen tot.

Lívio: Senyor, no me'n meravell, que són molts y més poderosos que nosaltres, y per ço poden seguir millor lo rey y lo present és tostemp tingut per més just que lo absent, com ho diu lo Marquès de Sentillana en sos *Proverbis*; y també qu'és cosa natural y cada dia vista donar volta lo món, y lo dominar discórrer per les nacions sens refermar-se ni parar en una, *que*, com diu Salamó en lo Ecclesiàstich, al darrer capítol: *Nihil stabile sub sole*,⁷ y lo poeta Còmit: *Omnium rerum uicissitudo est*. (Col. II, 22v)

Don Pedro: [...] No lo hi cal llevar que, cert, ella és una gentil nació, la catalana, valerosa i molt sàvia, si bé que per a vuy també s'està arrimada com ho està l'aragonesa i valenciana, que estos castellans s'ho beuen tot.

Lívio: Senyor, no me'n meravell, que són molts i més poderosos que nosaltres, i per ço poden seguir millor lo rei, i lo present és tostemp tingut per més just que l'absent, com ho diu lo Marquès de Santillana en sos *Proverbis*; i també *és cosa natural i cada dia vista donar volta lo món*, i lo dominar, discórrer per les nacions sens refermar-se ni parar en una, *que*,

⁷ En realitat és a l'*Eclesiastès* 1, 9.

com diu Salamó en l'Eclesiàstic, al darrer capítol, *Nihil stabile sub sole*, i lo poeta Còmit, *Omnium rerum uicissitudo est*. (82)

Semblant a *El món dóna voltes* (PCC: M 2100, on no es cita Despuig).

El significat aquí és 'tot canvia'. Despuig dóna la seva versió de les cites llatines que posa a continuació.

A partir d'aquí, Lívio explica la història de la humanitat com una successió d'imperis emergents que es van imposant a altres ja existents.

És fort cosa sofrir injúria una persona honrada, quant més ho serà sofrir-la tot un regne

Lívio: Creheu-me que és fort cosa sofrir injúria una persona honrada, quant més ho serà sofrir-la tot un regne, com ho diu lo marquès Iñigo López de Mendoza y molt bé: *Car los buenos sojuzgados no tardaron en buscar cómo libraron sus estados*. (Col. V, 81r)

Lívio: [...] Creeu-me que *és fort cosa sofrir injúria una persona honrada, quant més ho serà sofrir-la tot un regne*, com ho diu lo marquès Iñigo López de Mendoza i molt bé: *Car los buenos sojuzgados no tardaron en buscar como libraron sus estados*. (184)

Reflexió que fa Lívio sobre les injustícies que es cometen: sempre és pitjor la que es fa a una col·lectivitat que la comesa a un individu. Ho reforça amb un fragment del proverbi nº 4 del Marquès de Santillana (224).

Ésser com busca en ull

Lívio: [...] Y finalment, lo regne de Granada que, com sabeu, és estat tostemps com busca en ull al regne de Castella, ja may s'és pogut conquistar fins que lo rey de Aragó Don Fernando Segon hy à posat les mans. (Col. II, 24r)

Lívio: [...] I finalment, lo regne de Granada que, com sabeu, *és estat tostemps com busca en ull* al regne de Castella, jamai s'és pogut conquistar fins que lo rei d'Aragó don Fernando Segon hi ha posat les mans. (85)

'*Fer més nosa que una busca dins un ull*'; 'Ésser molt molest, fer molta nosa' (DCVB: *busca*. Loc. a, i també PCC: B 1840 i B 1841).

L'existència del regne de Granada era un perill per als castellans.

Fa més lo qui lo principi de qualsevol cosa fa, que no fa lo qui après ajusta

Supplique a *Vostra Senyoria* sia servit rebre'l ab semblant amor de com se fa, perquè ab lo favor y sombra de *Vostra Senyoria* reste excusada aquesta obra contra les malisiose[s] llengües. Y no [la] tingua en poch, encara que sia poch, perquè no·s pot dir *que* dóna poch lo qui tot lo que pot dóna, considerant també que só yo lo primer que ha gosat acometre tant treballosa y dificultosa empresa; perquè és cert que fa més lo qui lo principi de qualsevol cosa fa, *que* no fa lo qui haprés hajusta, [...quia fac] *ile est inuentis addere*. (Introducció, 3v)

Suplique a *Vostra Senyoria* sia servit rebre ab semblant amor de com se fa, perquè ab lo favor i sombra de *Vostra Senyoria* reste excusada aquesta obra contra les maliciosos llengües. I no tinga en poc, encara que sia poc, perquè no es pot dir que dóna poc lo qui tot lo que pot dóna; considerant també que só jo lo primer que ha gosat acometre tan treballosa i dificultosa empresa; perquè és cert que *fa més lo qui lo principi de qualsevol cosa fa, que no fa lo qui après ajusta*, «*quia facile est inuentis addere*. (43-44)

És més difícil crear que afegir alguna cosa a allò que ja està creat. Es tracta de l'explicació de l'expressió llatina que es transcriu a continuació.

Amb aquestes paraules, Despuig justifica, una vegada més, la importància del seu treball.

La boca los fonc mesura

Lívio: [...] Yo no u dich perquè los militars no fasen entrada ni eixida, mas dich-ho per lo que allargaren massa la ploma en lo demanar y per provar *que* la boca los fonch mesura. (Col. III, 45v)

Lívio: [...] Jo no ho dic perquè los militars no facen entrada ni eixida, mas dic-ho per lo que allargaren massa la ploma en lo demanar i per provar que *la boca los fonc mesura*. (123)

'No tindre mida en prendre o demanar'. (DLC: *boca*). En el DCVB (*boca*. Loc. nn) trobem la variant *Tenir la boca per mesura*, 'Tenir facultat per demanar i obtenir qualsevol cosa'. També figura en la PCC (B 1097), on no es cita Despuig.

Els tortosins aprofitaren que el comte no va venir a defensar-los dels atacs dels àrabs per demanar tots els privilegis que van voler.

La demasiada greixesa els danya

Lívio: [...] però als prelats y als altres ecclesiàstichs los seria salut disminuir-los les rendes, *que* també-ls danya la demasiada grexesa que tenen, *quia omne nimium nocet*, com diu lo Savi.(Col. I, 14r)

Lívio: [...] però als prelats i als altres eclesiàstics los seria salut disminuir-los les rendes, que també *els danya la demasiada greixesa* que tenen, *quia omne nimium nocet*, com diu lo Savi. (64)

Traducció de l'expressió llatina citada a continuació.

Els eclesiàstics tenen massa renda, la qual cosa els perjudica espiritualment.

La passió totalment cega l'enteniment

Fàbio: Donchs jo us he vist de altre parer en altre temps.

Lívio: Les ores predicava ab passió; a la passió totalment cega lo enteniment, com ho diu lo filòsof y lo excelent poeta català Ausiàs March. (Col.I, 11r)

Fàbio: Doncs jo us he vist d'altre parer en altre temps.

Lívio: Leshores predicava ab passió, e *la passió totalment cega l'enteniment*, com ho diu lo filòsof i l'excel·lent poeta català Ausiàs March. (57-58)

Qui està apassionat en algun assumpte no pensa amb objectivitat. Despuig atribueix aquesta dita al poeta Ausiàs March.

Lívio reconeix que aquesta ha estat la causa per la qual ell ha obrat així en altre temps.

La veritat és filla del temps

*Lívio:*Mas sabeu, senyor, de ahont me par a mi que ve això? De haver tengut los hòmens totstemps gran cortedat en escriurer en llaor de dones y, per altra part, elles, les pobretes, puix no són ensenyades, no tenen abilitat per a fer-ho. Resten per ço les bones obres y virtuts sues escurides y oblidades, mas puix la veritat és filla del temps, lo mateix temps, a pesar de la negligència dels hòmens, la parix a son temps. (Col. IV, 50v)

Lívio: [...] Mas sabeu, senyor, d'aon me par a mi que ve això? D'haver tengut los hòmens totstemps gran cortedat en escriure en llaor de les dones i, per altra part, elles, les pobretes, puix no són ensenyades, no tenen

habilitat per a fer-ho. Resten per ço les bones obres i virtuts sues escurides i oblidades, mas puix *la veritat és filla del temps*, lo mateix temps, a pesar de la negligència dels hòmens, la parix a son temps. (132)

El trobem en la PCC (V 618), on l'única cita és la de Despuig.

Encara que els homes pretenguin amagar els seus fets, tard o d'hora aquestos surten a la llum.

Les coses d'admiració no es deuen contar

Don Pedro: Que sia així!

Fàbio: Així és, com ho dich.

Don Pedro: Guardau que contau cosa molt estranya y molt difícil de creure y, així, perillosa per a vostra reputasió, que les coses de admirasió, com sabeu, no-s deuen contar, com diu lo Marquès de Santillana. (Col.I, 18v)

Don Pedro: Que sia així!

Fàbio: Així és, com ho dic.

Don Pedro: Guardau que contau cosa molt estranya i molt difícil de creure, i així perillosa per a vostra reputació, que *les coses d'admiració*, com sabeu, *no es deuen contar*, com diu lo Marquès de Santillana. (74)

Consell que dóna Don Pedro a Fàbio quan aquest li parla del miracle de la Santa Cinta de Tortosa. El consell està basat en l'autoritat del Marquès de Santillana.⁸

En la PCC (C 3367), com es cita Despuig segons l'edició de Fita, hi figura “vos dehuen constar,” en lloc de “no es deuen contar.” Els versos de Santillana als que es fa referència donen la raó a la versió de J. Tres: “Los casos de admiración / non los cuenten, / ca non saben todas gentes / como son.”

Les coses mijanes són més durables

Fàbio: [...] perquè les coses mijanes són més durables, y per ço Tortosa ha tant envellit, com lo *senyor Lívio* ha amostrat, perquè no és estada masa gran. (Col. IV, 103r)

Fàbio: [...] perquè *les coses mijanes són més durables*, i per ço Tortosa ha tant embellit, com lo *senyor Fàbio* [sic] ha amostrat, perquè no és estada massa gran. (221)

⁸ Despuig hauria llegit també del Marquès de Santillana l'obra *Proverbios* (el cita al menys en dues ocasions).

Expressió amb la qual s'afirma la bondat dels termes mitjans sobre els extrems. Cap extrem és bo, sí que ho és el terme mitjà.

Llei de bona amistat: tenir un voler i un no voler ab son amic

Lívio: [...] la natural condició mia és tal que tantost se transforma lo ànimo meu en lo ànimo de mon amich, y de allí ve que no sé voler sinó lo que ell vol.

Don Pedro: Aqueixa és, a la fe, la lley de bona amistat: tenir un voler y un no voler ab son amich. (Col. II, 21r)

Lívio: [...] la natural condició mia és tal que tantost se transforma l'ànimo meu en l'ànimo de mon amic, i d'allí ve que no sé voler sinó lo que ell vol.

Don Pedro: Aquesta és, a la fe, la *llei de bona amistat: tenir un voler i un no voler ab son amic*. (79)

En trobem unes de semblants en la PCC: *Dos amics són un voler i un cos* (A 1001) i també *Un mateix voler d'amics és vera amicícia* (A 1106).

Per a Despuig, qui és amic de veritat està sempre d'acord amb el seus amics, vol el que ells volen i rebutja allò que ells rebutgen.

Lo demasiat menjar destraga lo ventrell, debilita lo gust i danya la bolsa

Don Pedro: Mas és fort cosa la del senyor Lívio *que* may se burla en donar de menjar. Dig-vos, de veritat, que serà forsat entrar de assí avant ab cosa cotada ab aquest home.

Fàbio: Diu la veritat lo *senyor Don Pedro*, [f. 21v] y entre amichs no serie menester tanta demasia ni, per ma vida, ab ningú, perquè lo demasiat minjar destragua lo ventrell, debilita lo gust y danya la bolsa.

Don Pedro: Això de la bolsa és de català. (Col. I, 21r-21v)

Don Pedro: Mas es fort cosa la del senyor Lívio que mai se burla en donar de menjar. Dic-vos de veritat, que serà forçat entrar d'ací avant ab cosa cotada ab aquest home.

Fàbio: Diu la veritat lo senyor don Pedro, i entre amics no seria menester tanta demasia ni, per ma vida, ab ningú, perquè *lo demasiat menjar destraga lo ventrell, debilita lo gust i danya la bolsa*.

Don Pedro: Això de la bolsa és de català. (79)

Són els efectes de menjar de forma copiosa: perjudica el cos (ventre, gust) i, fins i tot, causa problemes materials.

Lo moviment, si temperat és, és causa de sanitat

Don Pedro: Aqueixa és, a la fe, la lley de bona amistat: tenir un voler y un no voler ab son amich; y puix a tots plau que anem a pasejar, anem primer a donar la volta per la ciutat que ha dit lo *senyor Fàbio* y donar-nos-ha, com yo he dit, la vida perquè havem menjat masa.

Fàbio: Sí, que lo moviment, si temperat és, és causa de sanitat per ço que causa calor, y la calor, digestió, y la digestió, sanitat. (Col. II, 21r)

Don Pedro: [...] anem primer a donar la volta per la ciutat que ha dit lo *senyor Fàbio*, i donar-nos ha, com jo he dit, la vida, perquè havem menjat massa.

Fàbio: Sí, que *lo moviment, si temperat és, és causa de sanitat* per ço que causa calor, i la calor, digestió, i la digestió, sanitat. (30)

Expressa que l'exercici, fet amb mesura, és bo per a la salut.

Lo present és tostemp tingut per més just que l'absent

Don Pedro: [...] No lo y cal llevar que, sert, ella és una gentil nació, la cathalana, valerosa y molt sàvia, si bé que per a vuy també se està arrimada com ho esta[n] la aragonesa y valenciana, que estos castellans s'o beuen tot.

Lívio: Senyor, no me'n meravell, que són molts y més poderosos que nosaltres, y per ço poden seguir millor lo rey y lo present és tostemp tingut per més just que lo absent, com ho diu lo Marquès de Sentillana en sos *Proverbis*. (Col. II, 22v)

Don Pedro: [...] No lo hi cal llevar que, cert, ella és una gentil nació, la catalana, valerosa i molt sàvia, si bé que per a vui també s'està arrimada com ho està l'aragonesa i valenciana, que estos castellans s'ho beuen tot.

Lívio: Senyor, no me'n meravell, que són molts i més poderosos que nosaltres, i per ço poden seguir millor lo rei, i *lo present és tostemp tingut per més just que l'absent*, com ho diu lo Marquès de Santillana en sos *Proverbis*. (82)

Aquell qui és present en un judici, discussió... té més probabilitats de guanyar que no l'adversari que no hi és. Despuig, per boca de don Pedro, interpreta el proverbi n° 10 del Marquès de Santillana: “Ca muy tarde al absente / fallan justo, / nin por consiguiente injusto / al presente” (226).

Com que els castellans són a prop del rei, tenen més possibilitats d'ésser creguts que els catalans, que són lluny de la cort.

Lo rei ha de ser rei i no tirà

Lívio: A la fe que és així, y creheu-me altra vegada, *que* lo rey ha de ser rey y no tirà, que lo nom de rey, a *regendo, a bene regendo* se deriva [...] Y encara que lo rey Don Juan fonch un gentil príncep, o fos per induccions de malignes persones o per altres causes, no dexà de donar ell lo principi ad aquelles desgràsies quant féu aquella demasia al príncep Don Carlos, son fill, en no donar-li lo regiment de Navarra, com era de rahó y de justícia. (Col. V, 82v)

Lívio: A la fe que és així, i creeu-me altra vegada, que *lo rei ha de ser rei i no tirà*, que lo nom de *rei*, a «*regendo, a bene regendo*» se deriva, [...] I encara que lo rei don Joan fonc un gentil príncep, [...] no deixà de donar ell lo principi ad aquelles desgràcies quen féu aquella demesia al príncep don Carlos, son fill, en no donar-li lo regiment de Navarra, com era de raó i de justícia. (186-87)

Lúcio justifica la guerra dels catalans contra el seu rei Joan II perquè aquest obrà com un tirà, sense tenir en compte els acords de les Corts.

Natura és més inclinada al mal que al bé

Lívio: Cosa natural és y ordinària tenir los hòmens més memòria del mal que del bé y la rahó és perquè així com natura és més inclinada al mal –segons regla de filòsoph– *que* al bé, així també abraça y reté més la memòria del mal que la del bé, com a cosa més agradable a ella. (Col. IV, 50v)

Lívio: Cosa natural és i ordinària tenir los hòmens més memòria del mal que del bé, i la raó és perquè així com *natura és més inclinada al mal* –segons regla del filòsof– *que al bé*, així també abraça i reté més la memòria del mal que la del bé, com a cosa més agradable a ella. (131)

La trobem amb petites variants en la PCC: *La humana natura tostemps és més inclinada a mal que a bé* (N 117). No es cita Despuig.

No sabem a quin filòsof es refereix Lívio. La idea és que l'home és dolent per naturalesa (probablement, a conseqüència del pecat original).

Ningú deu emprendre obra desigual a les forces seves

Segons la doctrina de l'excel·lent poeta Oràsió escrita en la seua art de poesia, Il·lustríssim Senyor, ningú deu emprendre obra desigual a les forces seves. Les paraules formals de Orasió són aquestes: «*Sumite materiam vestris qui scribitis equam viribus*»." Y per ço yo, conforme a esta doctrina, no avia o no devia posar la mà en escriure lo que va en estos sis col·loquis. (Introducció, 2r)

Segons la doctrina de l'excel·lent poeta Horàcio escrita en la seva art de poesia, Il·lustríssim Senyor, *ningú deu emprendre obra desigual a les forces seves*. Les paraules formals d'Horació són aquestes: «*Sumite materiam vestris qui scribilis equam viribus*». I per ço, jo, conforme a esta doctrina, no havia o no devia posar la mà en escriure lo que va en estos sis col·loquis. (41)

Prové de la frase del poeta llatí Horació citada a continuació. Vol dir que abans de començar un treball hem de mesurar si serem capaços de portar-lo a terme.

Despuig fa palesa la dificultat de la seva empresa i, alhora, un acte de modèstia per tal de demanar disculpes, des d'un bon començament, per les possibles errades de l'obra.

No danya a res lo saber lo succés de les coses passades

Lívio: [...] per ço, de assí avant obriu los ulls y llegiu tostemp *que* pugau, *que* no danya a res lo saber lo succés de les coses pasades, ans aprofite molt bé y fa *que* los que no les ignoren són casi profetes de les per venir. (Col. V, 83r)

Lívio : [...] per ço, d'ací avant obriu los ulls i llegiu tostemp *que* pugau, *que no danya a res lo saber lo succés de les coses passades*. (187)

Indueix a la lectura de la història, al·legant que el coneixement del passat no pot perjudicar en res a l'home (abans ha dit que és font de delit i profit).

No es pot dir que dóna poc lo qui tot lo que pot dóna

Suplique a *Vostra Senyoria* sia servit rebre'l ab semblant amor de com se fa, perquè ab lo favor y sombra de *Vostra Senyoria* reste excusada aquesta obra contra les malisiose[s] llengües. Y no [la] tingua en poch, encara que sia poch, perquè no-s pot dir *que* dóna poch lo qui tot lo que pot dóna. (Introducció, 3v)

Suplique a Vostra Senyoria sia servit rebre ab semblant amor de com se fa, perquè ab lo favor i sombra de Vostra Senyoria reste excusada aquesta obra contra les malicioses llengües. I no tinga en poc, encara que sia poc, perquè *no es pot dir que dóna poc lo qui tot lo que pot dóna*. (43-44)

Hi ha una variant en la PCC: «*No dóna poc qui dóna el que pot*» (D 1927). No es cita Despuig.

L'autor ens diu que no se'l pot exigir més, ja que ha posat totes les seves forces en fer el llibre.

No es pot dir ser un rei pobre que sia rei de regne ric

Don Pedro: Com deixa de ésser la església rica tenint riques les dignitats? No sabeu que no-s pot dir ser un rey pobre que sia rey de regne rich?
Fàbio: Sí, però això és quant l'amor y caritat abunda, y quant se ha més lo bé comú que lo particular. Assí, senyor, tenim altra usansa y de l'hús fem lley. (Col. I, 16r)

Don Pedro: Com deixa d'ésser l'Església rica tenint riques les dignitats? No sabeu que *no es pot dir ser un rei pobre que sia rei de regne ric*?
Fàbio: Sí, però això és quan l'amor i caritat abunda, i quan s'ha més lo bé comú que lo particular. Ací, senyor, tenim altra usança i de l'ús fem llei. (68)

Hi ha una variant en la PCC: Rei de ric regne no pot ésser pobre (R 392). No es cita Despuig, sinó el *Tirant*. El significat és que, si un regne és ric, lògicament, qui el dirigeix ho ha de ser també.

Don Pedro s'estranya que, tenint bones rendes els dirigents de l'església tortosina, la construcció de la catedral ha de córrer per compte de la ciutat.

No ésser vinguda l'hora

Fàbio: [...] crehem, y també ho cregueren los pasats, *que* allí <y> y à mines de or y de argent, y en altres temps sabem que-s feren diligències en cercar-les, y si no-s trobaren és perquè no era vinguda la hora per así. (Col. VI, 99r)

Fàbio: [...] creem, i també ho cregueren los passats, que allí hi ha mines d'or i d'argent, i en altre temps sabem que es feren diligències en cercar-les, i si no es trobaren és perquè *no era vinguda l'hora* per ací. (214)

No havia arribat el moment oportú. Avui la frase feta *arribar l'hora* s'aplica a persones i es diu del moment de la mort (DFF: n° 391 i DIEC: *hora*)

Segons la manera de pensar de Despuig, cada fet o cosa succeeix o arriba en un determinat moment i encara no ha arribat el moment de trobar les mines.

No gosar treure lo peu de la garlotxa / No gosar treure lo peu de son rogle

Lívio: Lo senyor Don Pedro està en lo cert, si bé, a la veritat, també y à altres lligadures que·ls tenen a estos senyors maniatats, y no gosen tràurer lo peu de son rogle o de la galocha. (Col. III, 47r)

Lívio: Lo senyor don Pedro està en lo cert, si bé, a la veritat, també hi ha altres lligadures que els tenen, a estos senyors, maniatats, i *no gosen treure lo peu de son rogle o de la garlotxa*. (126)

Figura com a una sola expressió en la PCC (P 2054), extreta de l'obra de Despuig. També en trobem una de semblant en el DCVB (*peu*). El significat és el de 'no gosar sortir de lloc on s'està, dels avantatges que es té'.

És la crítica que es fa als ciutadans tortosins: no volen canviar de l'estament on són perquè tenen l'ambició de participar en el govern de la Generalitat.

No hi ha res ferm ni de durada

Fàbio: *Que* voltes fa lo món! Lloat ne sia tostemps lo nom de l'omnipotent Déu! Veus ay que de aqueixes quatre cases de cavallers, tan honrades, ya no n'i ha sinó un[a] en esta ciutat *que* és la del Despuig. Molt bé aveu dit, senyor Lívio, vós, *que* no y à res ferm ni de durada! (Col. II, 34r)

Fàbio: *Que* voltes fa lo món! Lloat sia tostemps lo nom de l'omnipotent Déu! Veus ha hi que d'aquelles quatre cases de cavallers, tan honrades, ja no n'hi ha sinó un[a] en esta ciutat que és la de Despuig. Molt bé haveu dit, senyor Lívio, vós, que *no hi ha res ferm ni de durada*. (104)

Expressió freqüent davant dels casos d'infortuni. Està relacionada amb «És cosa natural i cada dia vista donar volta lo món» i amb les frases llatines que se citen en aquell context.

Aquesta i les altres expressions es refereixen al mateix fet (ja indicat a la primera d'elles).

Part de prudència és no voler la persona oir cosa que li ha de pesar si remediari no la pot

Fàbio: Mirau, senyor, si dir-se pot sens perjuhí nostre, també us suplique yo lo mateix, [f. 66v] y si no, a la fe, que no se'n parle res, que part de prudència és no voler la persona oïr cosa que li ha de pesar si remediari no la pot. (Col. IV, 66r)

Fàbio: Mirau, senyor, si dir-se pot sense perjuí nostre, també us suplique jo lo mateix, i si no, a la fe que no se'n parle res, que *part de prudència és no voler la persona oir cosa que li ha de pesar si remediari no la pot*. (160)

És inútil parlar de coses que ens poden ferir, a no ser que amb elles poguéssim corregir els efectes nocius.

Poc a poc tot s'adobarà

Fàbio: Senyor, sí, *que* poch a poch tot se adobarà, tot se farà; *que* com veu, ja la ciutat se va millorant y augmentant en mil coses. (Col. IV, 51v)

Fàbio: Senyor, sí, *que poc a poc tot s'adobarà*, tot se farà; *que* com veu, ja la ciutat se va millorant i augmentant en mil coses. (135)

Totes les coses s'arreglen amb el temps.

Si no de pressa, a poc a poc, el mateix succeirà amb la neteja de la ciutat de Tortosa.

Quan se són allargades de faldes les carnestoltes que serà mester acursar-les

Fàbio: [...] *Que* tot assò avem vist tots molt de altra manera com va ara, donchs les carnestoltes ja veu a què han arribat y quant se són allargades de faldes, *que* serà mester acursar-les. (Col. IV, 52v)

Fàbio: [...] *Que* tot açò havem vist tots molt d'altra manera com va ara, doncs *les carnestoltes* ja veeu a què han arribat i *quant se són allargades de faldes, que serà mester acursar-les*. (136)

Troblem l'expressió «*acurçar les faldes fins a la mitat de la cinta*» en la PCC (F 44), extreta del *Tirant*. També en el DSFF (*extralimitar-se*), amb la mateixa referència (*versus* DCVB). Dóna com a significat 'fer més del que es pot fer normalment.'

Aquí el significat total de la frase és una mica fosc, ja que no sabem si l'al·lusió a les carnestoltes és real o metafòrica. Sembla voler dir que en una situació s'ha arribat a un extrem en què “serà mester acursar”, és a dir, tornar a la situació primitiva.

Se deu contentar hom del que troba

Lívio: Jo no afirme *que*, com yo crech, així sia, ni tanpoch obligue a [f. 59r] ningú que u tinga per article de fe; però per alguns versemblants y bones conjunctures pot la persona crèurer una cosa tal, encara que no haja mas plena prova, perquè per ser tan antigua, no és posible trobar-se perfeta, y en tal cas se deu contentar hom del que troba, *que* així ho dispon lo dret. (Col. IV, 59r)

Lívio: Jo no afirme *que*, com jo crec, així sia, ni tampoc obligue a ningú que ho tinga per article de fe; però per alguns versemblants i bones conjunctures pot, la persona, creure una cosa tal, encara que no haja mas plena prova, perquè per ser tan antiga, no és possible trobar-se perfeta, i en tal cas *se deu contentar hom del que troba*, que així ho dispon lo dret. (147)

Si per demostrar un fet (aquí l'antiguitat de Tortosa) només es tenen escasses proves, igual les hem d'utilitzar, i hem d'estar contents de tenir, almenys, aquestes.

Si en lo clar posen dubte, què faran en lo no clar!

Lívio: [...] que posa lo regne de Nàpols sots lo domini y corona de Castella, essent com és tan clarament de la Corona de Aragó, que los minyons no u ignoren.

Don Pedro: Y com ha pogut ell ignorar aqueixa veritat? Que lo blasó del rey ahont estan les armes reals la mostra prou clarament a qui no vull[a] tenir los ulls de pega; que allí, les armes de Nàpols en lo quadro de les armes de Aragó les trobareu, y no en lo de Castella.

Lívio: Aquí podeu vèurer, senyor, que si en lo clar posen dupte, què faran en lo no clar!

Fàbio: Y com que és clar! (Col. II, 28r)

Lívio: [...] posa lo regne de Nàpols sots lo domini i Corona de Castella, essent com és tan clarament la Corona d'Aragó, que los minyons no ho ignoren.

Don Pedro: I com ha pogut ell ignorar aqueixa veritat? Que lo blasó del rei aon estan les armes reals la mostra prou clarament a qui no vull[a] tenir

los ulls de pega; que allí, les armes de Nàpols, en lo quadro de les armes d'Aragó les trobareu, i no en lo de Castella.

Lívio: Aquí podeu veure, senyor, que *si en lo clar posen dubte, què faran en lo no clar!*

Fàbio: I com que és clar! (92-93)

Si en una cosa tan clara com la qüestió del escut els castellans no volen acceptar la veritat, menys ho faran en casos més dubtosos.

Es tractaria d'una extensió de la frase feta «*posar en dubte*» 'dubtar de quelcom' (DFF: n° 3390).

Temps vindrà que açò s'adobarà

Lívio: [...] Mes, si a Déu serà placent, temps vindrà *que* assò se adobarà. (Col. III, 48r)

Lívio: [...] Mes si a Déu serà placent, *temps vindrà que açò s'adobarà*. (128)

Amb el temps les coses canvien.

Lívio creu que, amb el consentiment diví, arribarà un moment en què l'estament dels cavallers (o braç militar) recuperarà la possibilitat d'entrar en el govern de la Generalitat que li ha usurpat el dels ciutadans.

Tot lo que es dirà, serà com si dit no fos

Don Pedro: [...] bé-m par a mi que-n podeu parlar sense escrúpol de consciència, majorment assí entre nosaltres, *que* tot lo que-s dirà serà com si dit no fos y dir-se à sense entervenir-i malícia alguna. (Col. I, 11v)

Don Pedro: [...] bé em par a mi que podeu parlar sense escrúpol de consciència, majorment ací entre nosaltres, *que tot lo que es dirà, serà com si dit no fos* i dir-se ha sense entervenir-hi malícia alguna. (59)

L'expressió té un doble significat: per una part, es tractaria del equivalent medieval del que ara es coneix com *parlar "off the record"*, és a dir, de forma confidencial; però per altra, com es tracta d'una obra que s'hauria de difondre al públic, qui parla fa saber que rectificarà allò que ha dit, si se li demana d'instàncies més altes (com la Inquisició).

Allò que diran del comportament del Papa no ha d'ésser repetit fora de la conversa; però si es fa i se li recrimina a qui parla, pot negar el que ha dit.

Per a que quedi ben clar, Lívio repeteix la frase a la intervenció següent.

Traure inconvenients no és soltar la qüestió

Lívio: [...] Y al que dieu que no s'és vist may semblant cosa, anau-ne molt enganyat y mostrau bé *que*, ho haveu llegit poch o teniu mala memòria, encara que traure inconvenients no és soltar la qüestió. (Col.V, 79v)

Lívio: [...] I al que dieu que no s'és vist mai semblant cosa, anau-ne molt enganyat i mostrau bé *que*, o haveu llegit poc, o teniu mala memòria, encara que *traure inconvenients no és soltar la qüestió*. (182)

Lívio critica aquells que, en una discussió, es limiten a posar inconvenients a allò que diuen els altres, però no van al fons de la qüestió, la qual, per tant, queda sense resoldre.

Vei-lo i no sé si ho crega!

Lívio: Que novetat és aquesta, senyor Don Pedro, *que vostra mercè* és en Tortosa y no és en ma casa? Vey-lo y no sé si u cregua!

Don Pedro: Donchs sent Thomàs quant agué vist ya cregué; per ço, *vostra mercè* no sia més fort de condició *que* sent Thomàs. (Col. I, 7r)

Lívio: Que novetat és aquesta, senyor don Pedro, que vostra mercè és en Tortosa i no és en ma casa? *Vei-lo i no sé si ho crega!*

Don Pedro: Doncs sent Tomàs quan hagué vist ja cregué, per ço vostra mercè no sia més fort de condició que sent Tomàs. (50)

Expressió per dir que un fet és difícil de creure. Avui diem «ho veig i no m'ho crec» En la PCC trobem *veure per creure* (V 738); no es cita Despuig.

Lívio s'estranya d'un fet insòlit com és el que don Pedro no hagi anat directament a casa seva en arribar a Tortosa. Don Pedro li comenta, amb una mica d'humor, el cas evangèlic de sant Tomàs.

Conclusions

Molts dels refranys i dites que utilitza Despuig són ben vius.

Refranys:

A faena feta no hi ha destorb; Ab una pedra se maten dos pardals (amb els avenços tecnològics és avui: matar d'un tret dos pardals); En los gustos no hi ha que disputar; Forta és la roca, pus fort és qui la derroca; Ho veig i no

m'ho crec; Los tests semblen a les olles; Mal de molts, conhort de tots; Per dir les veritats, perd hom les amistats; Qui bé et voldrà, te castigarà.

Dites i sentències:

La boca los fonc mesura; Vei-lo i no sé si ho crega!; .Passar de ratlla 'excedir-se'; Trencar-se el cap (Obrir el cap vol dir més aviat que algú et diu tantes coses que et molesta); Treure forces de flaquesa; Treure a la llum; Tenir en poc.

D'altres ja no es fan servir: No gosen tràurer lo peu de son rogle o de la galocha, Mon pare moro, jo moro.

En tot cas, un estudi d'aquestes dites i refranys ens aporta un coneixement lingüístic molt difícil d'adquirir d'altra manera: Són estructures amb un significat fixat culturalment ; sovint quan volem recordar el significat d'un refrany –que no ens és familiar– ens és impossible de fer-ho si no reproduïm el context conversacional en què s'han produït. Els autors que els empren ens forneixen aquests contextos tan imprescindibles.

Les unitats fraseològiques evolucionen i canvien amb la societat. Algunes s'han anat mantenint al llarg dels temps perquè es refereixen a situacions atemporals. D'altres depenen dels canvis en la societat, per exemple, “guardau no sia mon pare moro, jo moro,” o “dir la veritat per un moro,” en canviar l'estructura social, han deixat d'emprar-se.

El significat, en els refranys sobretot, és una vivència que ha oblidat el seu passat concret, però que integra un passat ple de vivències, i això ens permet que tots els puguem entendre de manera similar.

Obres citades

Diccionaris:

- Alcover, Antoni M., & Francesc de Borja Moll. *Diccionari català-valencià-balear*. 10m vols. Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1926-62. [DCVB]
- Blabastre i Ferrer, Josep. *Nou recull de modismes i frases fetes: català-castellà, castellà-català*. Barcelona, Pòrtic, 1979. [NR]
- Costa Clos, Mercè, & Maribel Tarrés Fernández. *Diccionari del català antic*. Barcelona: Edicions 62, 1998. [DCA]
- Espinal, M. Teresa. *Diccionari de sinònims de frases fetes*. Barcelona / València, Universitat Autònoma de Barcelona: Servei de publicacions, Publicacions de la Universitat de València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006. [DSFF]
- Farnès, Sebastià. *Paremiologia catalana comparada*. Barcelona: Columna, 1992. 8 vols.[PCC].
- Institut d'Estudis Catalans. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana / Edicions 62, 1997. [DIEC]
- Diccionari de la Llengua catalana ab la correspondència castellana y latina*. Barcelona: Espasa Germans, Editors, 1864. [PL]
- Raspall i Juanola, Joana, & Joan Martí i Castell. *Diccionari de frases fetes*. Barcelona: Edicions 62, 1997. [DFF]
- . *Diccionari de locucions*. Barcelona: Edicions 62, 1996. [DL]
- Real Academia Española. *Diccionario de la lengua española*. Madrid: Espasa-Calpe, 1983. [DRAE]
- Diccionari de la Llengua Catalana ab la Correspondència Castellana*. Barcelona: Salvat, Nova edició, Enciclopèdica il·lustrada, 1864-65. 2 vols. [DLC]

Obres:

- Anònim. J. Romey ed. *Farsa d'En Cornei. Teatre profà I*. Barcelona, Barcino, 1962.
- Corpas Pastor, Gloria. *Manual de fraseología española*. Madrid: Gredos, 1997.
- Fernández Heredia, Joan Romeu ed. *La vesita. Teatre profà II*. Barcelona: Barcino, 1962.
- Fita, Fidel. *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa fets per mossèn Cristòfol Despuig cavaller*. Tortosa: Lluís Mestre, 1975. [Edició facsímil de la de 1877 amb introducció de Jesús Massip].
- Duran, Eulàlia, ed. *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Barcelona: Curial, 1981.
- González, Juan Antonio. *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Inèdita.

- Guirado Pagès, Francesc. "Erasmus de Rotterdam i Cristòfol Despuig: *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*." *Nous Col·loquis IV*. Tortosa: Lluís Mestre, 2000. 117-36.
- Lorente, Mercè. "Altres elements lèxics." Dins J. Solà i altres eds. *Gramàtica del català contemporani*. Vol. I. Barcelona: Empúries, 2002.
- Massip Bonet, Àngels, & F. Massip Bonet. *Comèdia de Santa Bàrbara de F.V. García*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1987.
- Massip, Àngels. "Canvi i variació: Noves metàfores, noves prospeccions." Dins *Actes del 13è Congrés de l'AILLC (Universitat de Girona, 8-12 setembre de 2003)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007. 235-44.
- Querol Coll, Enric. *Estudis sobre cultura literària a Tortosa a l'Edat moderna*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.
- Romeu i Figueras, Josep. "Un passatge dels col·loquis tortosins de Cristòfor Despuig." *Lectura de textos medievals i renaixentistes*. València/Barcelona: Institut Universitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.
- Salvador, Vicent. "De la fraseologia a la lingüística aplicada." *Caplletra* 18 (1995): 11-30.
- Santillana, Marqués de. Ángel Gómez Moreno & Maximilian P. A. M. Kerkhof eds. *Obras completas*. Barcelona: Planeta, 1988.
- Torres Naharro, Bartolomé. J. Romeu ed. *Seraphina. Teatre profà II*. Barcelona: Barcino, 1962.
- Tres, Joan, ed. *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Barcelona: Curial, 1996.
- Valdés, Juan de. Francisco Marsá ed. *Diálogo de la lengua*. Barcelona, Planeta, 1962.
- Verdú, Blai. *Engaños y desengaños del tiempo*. Barcelona: s.i., 1612.